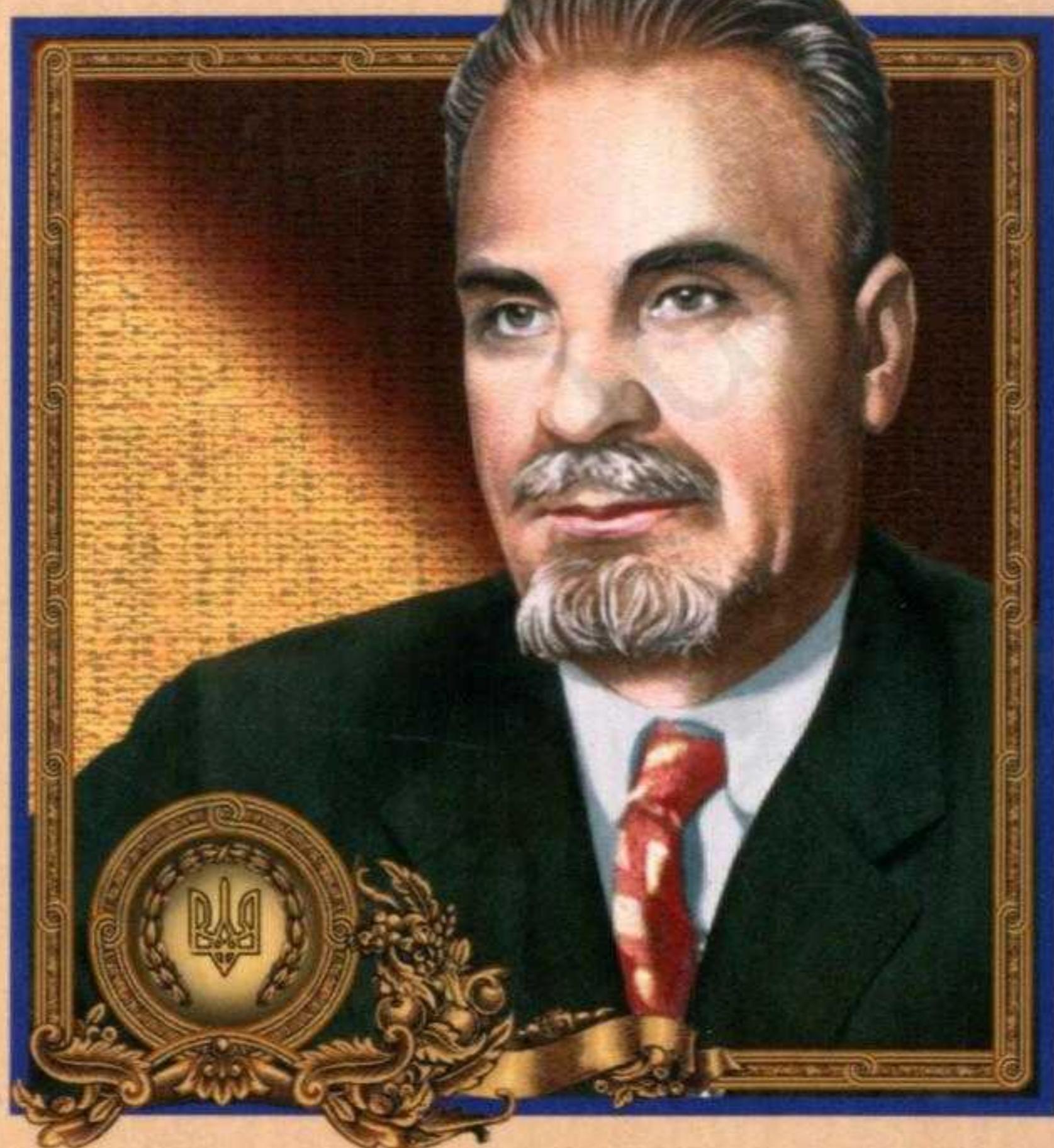

ВОЛОДИМИР

ВИННИЧЕНКО

ЗНАМЕННЯ УКРАЇНЦІ

FOLIO

Поверніть книгу не пізніше зазначеного терміну

19/6/19 Sunye

— знамениті українці

Обов'язковий
примірник

Ю. Тагліна

Володимир
Винниченко

ЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

3

Харків
«Фоліо»
2016

ББК 63.3(4УКР)
Т13

Серія «Знамениті українці»
заснована в 2009 році

Художник-оформлювач
Є. В. Вдовиченко

Тагліна Ю.

Т13   Володимир Винниченко / Худож.-оформлювач Є. В. Вдовиченко. — Харків: Фоліо, 2016. — 121 с. — (Знамениті українці).

ISBN 978-966-03-5059-5.

Володимир Винниченко — неординарний політик, блискучий оратор, автор трьох перших Універсалів Центральної Ради, голова уряду УНР, потім голова Директорії і при цьому видатний письменник і драматург, який вніс неоцінений вклад у розвиток української літератури ХХ ст. І хоча у 1920 р. Винниченко був змушений покинути Україну й опинився в еміграції, він і за кордоном продовжував творити: на сценах багатьох країн Європи ще багато років ставили його п'єси..

ББК 63.3(4УКР)

© Ю. Тагліна, 2010
© Є. В. Вдовиченко, художнє
оформлення, 2016
© Видавництво «Фоліо»,
марка серії, 2009

ISBN 978-966-03-5059-5

Володимир Винниченко — яскрава, непересічна, багатогранна особистість. Здається, його життя вистачило б не на одну людську долю! Письменникові судилася незвичайна доля, сповнена як перемог, так і трагічних моментів. Передусім трагічною є історія його художньої спадщини, яка надовго була вилучена з культурного обігу. Проте сьогодні нас дивують яскравість образів та оригінальність ідей, що притаманні творам Володимира Винниченка.

Хто ж він такий — Володимир Винниченко? Неординарний політик, який умів аналізувати найменші зміни в суспільному житті та прогнозувати його розвиток — можна так характеризувати Володимира Винниченка. Або сказати інакше: відомий письменник-новатор, драматург, який вплинув на розвиток українського театру, шокував читачів своєю відвертістю та поглядами на життєвий устрій, митець. Чи побачити людину — сильну, рішучу, справжнього бунтаря, зі складним особистим життям, вимушеного стати емігрантом, незважаючи на те, що свої сили, ідеї, ро-

зум — усе віддавав задля блага Батьківщини. Його життя захоплює, немов авантюрний роман, і, безумовно, важко уявити собі Україну першої половини ХХ століття без Володимира Винниченка.

Володимир Винниченко народився 16(28) липня 1880 року в Єлисаветграді Херсонської губернії.

Батько Володимира, Кирило Васильович, як розповідав потім сам Винниченко, не був заможною людиною й заради заробітку їздив із своїм братом «чумацьким шляхом» по сіль. Під час таких мандрів Кирило Винниченко й познайомився із власницею заїжджого двору — вдовою Євдокією Онуфріївною, з якою незабаром й одружився. Вона вже мала трьох дітей (дочку та двох синів) від двох попередніх шлюбів.

Дитинство Володимира Винниченка, як згадувала про це його мати, розпочалося в маленькій хаті з двором та садком. Сарай, у якому тримали коня та зерно, будівля, де жили постояльці — це все, що було у дворі.

Проте Володі було замало цього двору. Йому взагалі було всього замало, він відчував нестримну жагу до життя, не знаючи страху перед небезпекою. Так, одного разу мчав він верхи попереду табуна. І це мало не закінчилось трагедією: нажаханий чимось кінь скинув хлопчика. Тільки дивом інші коні не зачепили Володимира копитами. Та хіба це могло його зупинити, якщо ризик додавав життю яскравих фарб? І Володя перепливає великий ставок, а взимку мчить на ковзанах півсотні кілометрів до сусіднього містечка.

Сильний та незалежний, здавалося, він не знав ніяких перешкод ні в чому. До того ж і розумом хлопчик вирізнявся поміж інших дітей: швидко навчився читати, бавлячись з афішами, які приносив з друкарні його старший брат, мав добру пам'ять. Звичайно, він не міг не користуватися тією перевагою, яку мав над іншими. Батьки його чи не кожного дня вислуховували скарги сусідів на їхнього сина. Але Володя не звертав уваги на покарання: сьогодні батьки його покарають, а завтра зранку він вже сидить у своїй таємній схованці — над ворітами подвір'я. Там була дерев'яна скриня, у якій і любив сидіти малий розбишака. Він не просто ховався там, а пильно слідкував із неї за тим, що відбувається навколо.

Наприклад, проходить хтось із дітей, нічого не підозрюючи, повз хлопчика, несе щось смачне, а Володя зненацька нападає на нього! Як у казці про Солов'я-Розбійника, він вимагав данини. Щоправда, ніколи не забирає усього, а якщо налякана дитина дуже плакала, то й зовсім віддавав усе назад. Не солодощів бажав Володя, а відчуття власної влади: хочу — відбираю, хочу — милую.

Навіть у селі, куди його візвозив час від часу батько, маленькому розбишаці всі потурали: а як же, він же був найменшенький! Брати й сестри, дядьки, дід та баба — усі намагалися йому догодити. Тож його бажання верховодити, відчуття власної сили та влади й тут не зустрічало опору.

Згодом В. Винниченко втілював свої особисті риси в багатьох персонажах, більшості яких був притаманий дух

спротиву, бажання чинити наперекір, порушувати норми загальноприйнятої моралі.

Слогади рідних письменника свідчать про те, що оповідання «Федъко-халамидник», написане 1912 року вже в еміграції, містить автобіографічний елемент. Це можна побачити у подробицях обставин дитинства головного героя. «Наче біс який сидів у хлопцеві! ... Спокій був його ворогом...» — так змальовував В. Винниченко Федъка-халамидника, тобто самого себе.

Самому В. Винниченкові, як і його герою Федъку, були до вподоби ризиковані розваги, прагнення гострих відчуттів, відчайдушно-веселий бешкет, незвичайні вчинки, які ошелешують дорослих. Яка широка натура, яка горда затятість, спритність, навіть зухвальство! Усе це приваблює в образі Федъка, так само, як і його надійність, готовність узяти на себе чужий «гріх», не ховаючись за інших. Таким був і сам письменник: руйнівник стандартів і правил, гордовитий, імпульсивний та честолюбний.

У семирічному віці Володимира віддали до народної школи. Шкільна наука приваблює хлопця, жага до навчання в нього така ж сильна, як і до інших виявів життя. Легко опановуючи знання, він завжди був першим учнем у класі. Саме тому його вчителька переконала батьків Володі в тому, що він повинен навчатися далі. Батьки погодилися — і Володимир, щоб здобути середню освіту, вступив до чоловічої гімназії.

Учні гімназії переважно були дітьми заможних батьків, які могли собі дозволити сплачувати за навчання доволі велику суму. Батьки ж Володимира на силу знаходили гроші, щоб заплатити за кожен наступний семестр навчання сина, інколи вони навіть не встигали платити своєчасно. Найімовірніше, якби не допомога старшого брата Андрія, навчання хлопця закінчилося б досить швидко.

Винниченкові пощастило, і він мав змогу вивчати історію, фізику, іноземні мови, географію, навіть відвідувати уроки співу й гімнастики. Але ставлення до нього в гімназії з боку учнів завжди було зверхнім. Ким він був в уявленні однокласників? Хлопцем з незаможної родини, який завжди розмовляв українською, що на той час сприймалося як доказ його приналежності до соціальних низів.

Не раз він чув у гімназії образливі дорікання: «Мы тебя учим на чиновника, а не на свинопаса». Але це чув той самий хлопець, який з дитинства звик боротися й перемагати. Володимир завжди відчував свою внутрішню перевагу, то ж як він мав реагувати на презирливі погляди, на таку зневагу до всього, що було його життям? Звісно ж протестом! Винниченко, навмисно загострюючи конфлікт із деякими учнями та вчителями, демонстративно розмовляв українською та пишався своїм походженням.

У цей же час він починає цікавитися літературною творчістю. Уже за першу свою поему про Запорозьку Січ, написану ще в чотирнадцять років, В. Винниченко дістав

тиждень темного карцеру в гімназії, який потім назвав своїм «першим політичним ув'язненням».

Володимир, досягнувши дев'ятнадцятирічного віку, вже мав певні літературні уподобання. Він захоплювався творами М. Горького (вплив якого відчувається в ранніх новелах Винниченка), Т. Шевченка, Панаса Мирного. Та майбутній письменник полишає гімназію, бо нестатки не дали зможи продовжити навчання. Заробляючи на життя поденщиною, він подорожує рідною Україною. Спостереження та враження від цих мандрів, що тривали рік, Винниченко пізніше використав у власній творчості.

Проте зовсім від навчання Володимир не відмовився: він склав іспити екстерном, коли мешкав у свого брата Андрія, який працював наглядачем у тюрмі містечка Златопіль. У місцевій гімназії В. Винниченко й отримав документ про освіту. Але Володимир і там шокував викладачів: коли йшов на іспит, одяг солом'яний бриль, вишиту сорочку, на руку взяв кирею. Екстравагантні вчинки та епатаж — ось чим він відповідав на зверхність і спроби його принизити.

Майбутній знаний письменник, отримавши документ про освіту, поринає у світ літератури і робить це з притаманими йому напором та зухвалістю. Незважаючи на те, що був лише початківцем, він не вагаючись відіслав свою поему «Софія» до редакції поважного львівського часопису «Літературно-науковий вістник». Ще й супроводив її листом, рядки з якого підкреслюють його впевненість у власних силах: «Прошу <...> надрукувати мою «Софію».

Я вже раз посылав вам, та Господь її знає, де вона ділась, бо ніякого ні від кого одвіту не маю. Гадаю, що на кордоні не пропустили її через те, що написав її гімназист, а гімназистам, відома річ, нічого ні писать, ні друкувати не можна. Коли ж вам вона не придатна, то благаю надрукувати в якому-небудь другому українському часописі... Мені ж, благаю, напишіть (в случаї, якщо вона не може бути надрукована), чим вона непридатна. А як надрукуєте, то і об сім сповістіть».

Вже в цьому короткому листі відчувається зухвалість, притаманна В. Винниченкові, бо хто він був на той час? Але вимоги свої він висловлював чітко! Ця поема, присвячена розробці відомої у світовій літературі теми нещасливого кохання дівчини з бідного роду до панича, якою переймалися Т. Шевченко, Панас Мирний та І. Нечуй-Левицький, була ще досить слабкою, але на літературній ниві у Володимира все було ще попереду.

У серпні 1900 року Винниченко вступає на юридичний факультет Київського університету. На той час студенти, захоплені ідеями національного визволення України та її автономії, постійно страйкували, брали участь у демонстраціях протесту проти політики уряду. Це була його стихія. Щоб приборкати юнаків, було впроваджено виключення з навчальних закладів — така доля спіткала і В. Винниченка, тому провчився він в університеті лише три семestri. До того ж з відрахуванням його позбавили права вступати до будь-яких інших вищих навчальних закладів.

Але Володимир вже отримав те, чого прагнув: його внутрішній, індивідуальний бунт знайшов нарешті відповідну форму й оточення: він став членом Революційної Української партії (РУП). І 14 лютого 1902 року Винниченка було вперше арештовано. У Лук'янівській тюрмі йому довелося провести декілька місяців, а після закінчення терміну покарання Володимиру заборонили жити в місті Києві. Саме того ж 1902 року відбулася й найважливіша подія в літературній діяльності В. Винниченка-літератора.

Євген Чикаленко в українських колах був чи не найвідомішим меценатом, який опікувався розвитком національної літератури. Він від імені редакції, але з власних коштів сплачував молодим авторам доволі пристойні гонорари, чим сприяв тому, щоб у провідних журналах («Літературно-науковий вістник» і «Киевская Старина») друкувалися літературні твори письменників-початківців.

Одного дня Євген Чикаленко запитав у співробітника редакції «Киевской Старины» Федора Матушевського, чи ще не з'явився часом «геніальний письменник». Це було традиційне іронічне питання, але цього разу на нього він отримав не очікувану відповідь: «Геній, не геній, а новий талановитий письменник є! Я <...> на сон грядущий взяв читати оповідання якогось невідомого Винниченка — «Силу і красу», думав швидше заснути, але з перших же рядків захопився і почав голосно читати Єфремову, а як скінчив, то довго не могли ми заснути, розмовляючи про нього. Дійсно талановито написане оповідання, але На-

уменко не хоче друкувати цієї, як він каже, «горьковшини», бо жінка його каже, що тоді в порядних сім'ях не можна буде держати на столі “Київської Старовини”».

Чикаленко взяв рукопис, щоб ознайомитися з ним, — і тут же, навіть не встаючи з місця, прочитав це оповідання з великим інтересом, тим паче що автора він вже знав, оскільки В. Винниченко був у Є. Чикаленка разом з іншими студентами і спілкувався з ним. Меценат так захопився цим оповіданням, що одразу ж пішов до Науменка, і хоч з великим спротивом із боку останнього, а зрештою умовив-таки його надрукувати цю новаторську річ.

До того ж Є. Чикаленко, котрий широко захопився талантом автора, написав В. Винниченкові відвертого листа, у якому виказав своє захоплення цим твором, але й одночасно м'яко вказав на деякі його недоліки. Але меценат із гордістю міг відзначити, що має нагоду посприяти народженню великого письменника: «Вчора я у Києві прочитав Ваше оповідання, спішу поділитися з Вами своїми враженнями. На мою думку, оповідання написано вельми талановито, читається з інтересом, навіть захоплює. Очевидячки з Вас може виробитись неабиякий письменник. Але Вам треба багато, багато працювати. Ті місця оповідання, де ведуться розмови, написані надзвичайно гарно, а все, що говориться від автора — значно гірше. Ваша повість ледве-ледве пройшла в ред. комітеті. Всі кажуть — написано талановито, але зміст дуже брудний, очевидне подражаніє Горькому. Довелось багато місць повикидати, погладить, бо інакше її

не хотіли печатать, кажучи, що сієї повісті не можна вголос читати в сімейному колі. В сему є багато правди».

У своєму оповіданні Винниченко змалював двох містечкових злодіїв, Ілька Чубатого й Андрія Голуба, а також жінку з того ж кола «випадків суспільності» — Мотрю Чумаченко, дочку удівця-п'яниці, у яку закохані обидва злодії. Мотря постає перед непростим вибором: Ілько й Андрій — повністю протилежні натури. Вони навіть злочини вчиняють по-різному: Ілько «побачив, взяв та й герехт», а ось Андрієві потрібні «спектаклі»; він хитріший, більш винахідливий, підступніший.

Для Мотрі Ілько є втіленням краси, а Андрій — сили. Вона добре усвідомлює різницю між ними двома. Красень Ілько гарніший, але в його м'якості криється безвільність, а жінці потрібна надійна опора. Андрій же, хоча й грубий, і навіть жорстокий, проте Мотря інтуїтивно відчуває, що з ним вона «не пропаде». Однак зробити остаточний вибір Мотрі нелегко: вона, як сама зауважує, «привикла» до обох.

Винниченко навів у творі класичний любовний трикутник. От якби Ількові — Андрієву рішучість і волю, а Андрію — Ількову красу! Мотря навіть, сміючись, говорить: «Якби можна при двох вийти!» Але, в остаточному підсумку, обирає-таки Андрія.

В оповіданні «Сила і краса» вже можна побачити основу майбутніх Винниченкових парадоксів. Уже тут з'являється думка про відносність, умовність будь-яких мораль-

них табу, нав'язаних людині суспільством. В. Винниченко зухвало заперечував пуританську регламентованість життя. І хоч був у цьому його азарт і якийсь ризикований розмах, він одним із перших починав по-іншому розуміти культ насолоди життям. Радість життя, його повнота і яскравість — понад все! У «Силі й красі» ця філософія лише зароджувалася. Більш конкретно Винниченко формулюватиме її згодом — у своїх п'єсах і романах, написаних у 1907—1912 роках.

«Сила і краса» приносить Винниченкові заслужене визнання. М. Коцюбинський, Леся Українка, І. Франко у відгуках на це оповідання суголосно відзначили, що в українській літературі зазвучав новий, несхожий на інші, голос.

Заборона на проживання в місті Києві стала однією з причин, через яку В. Винниченко переїжджає на Полтавщину, де починає працювати репетитором у родині місцевих поміщиків. Тут він продовжує вивчати життя народу, веде політичну агітацію.

На Полтавщині у той час було неспокійно: селяни доволі часто бунтували. Винниченко не міг залишатися остронь, і навіть коли восени йому довелося піти на військову службу, він, однак, не покинув пропагандистської роботи.

На військову службу він потрапив унаслідок того, що його виключили з університету. У свідоцтві, яке він отримав, було зазначено: «В счет прохождения университетского курса имеет три зачетных полугодия (1—3 семестры).

Но так как он не выслушал полного курса, не удостоен ученої степени или звания, то на него не распространяются права и преимущества, представленные лицам, окончившим курс университетского учения с ученой степенью или званием». Саме відстрочка від військової служби була тією перевагою, яку втратив молодий Винниченко через виключення з вищого навчального закладу, тому він обов'язково підпадав під осінній призов до армії. Призивали його не солдатом, а «вільноозначеним». Для таких людей, які мали повну середню освіту, були певні послаблення, але Володимирові Винниченку, як людині, що була звинувачена в протиурядовій діяльності, в армійській частині приділяли особливу увагу, щоб невгамовний бунтар не почав проводити агітаційну роботу серед солдат. Проте Винниченко кожного вечора переодягався в цивільне і залишав казарму свого п'ятого саперного батальйону, поспішаючи на зустріч з робітничу молоддю — саме щоб агітувати! Цілком зrozуміло, що займатися агітацією у власній казармі було б необачно.

Володимир розумів, що його революційна робота може спровокувати черговий арешт. Незабаром він дізнався від товариша, який служив у канцелярії роти, що його збираються заарештувати за нелегальну пропагандистську діяльність. Розуміючи небезпечностю свого становища, Винниченко не став чекати арешту: пізно ввечері 13 лютого 1903 року він прийшов до своїх добрих знайомих Лівицьких, які спорядили його в дорогу, а шинель

і кашкета порізали і спалили. Винниченко втік за кордон, до Галичини.

Мешкаючи то в Галичині, то на Буковині, він починає писати статті й листівки, постійно співпрацюючи з газетами РУП «Праця» та «Селянин». Щоб переправляти агітаційні журнали до Росії, Володимирові самому доводилось не раз перетинати кордон, звісно ж нелегально. Така напруга і ризик, мабуть, були йому тільки до вподоби, але одного разу паспорт австрійського підданого не ввів в оману жандармів, які не вагаючись заарештували В. Винниченка. Та хіба ж це могло зупинити його!

Життя продовжувало набирати обертів, у ньому все тісніше поєднувалися мистецтво й політика. У цей час під псевдонімом В. Деде були надруковані як партійна література оповідання В. Винниченка «Салдатики!», «Боротьба», «Суд». А незабаром почали з'являтися і його п'єси.

У 1903 році у Львові, де В. Винниченко жив під чужим прізвищем (Зіновій Дедевич), побачила світ його перша книжка «Повісті й оповідання», до якої увійшло п'ять творів: «Боротьба», «Антрепренер Гаркун-Задунайський», «Біля машини», «Сила і краса» та «Суд».

Є. Чикаленко, який уважно слідкував за літературною діяльністю свого підопічного, писав Винниченкові:

«...Платитиму за Ваші праці не тільки у «Вістнику» і «К. Старине» (бо й в сему журналі за всі твори українські, не тільки Ваші, плачу я, але се між нами), а й за праці, поміщені в інчих галицьких журналах. Звичайно, бажалося б,

щоб Ви друкувались у «Вістнику», бо сей журнал так сяк доходить в Росію. Але в виборі журнала я Вас не думав стісняти і в оцінку твора не вхожу, т. е. чи подобається чи не подобається мені Ваша праця, я платити буду. І коли я критикую Ваш твір, то не яко «роботодавець», а як Ваш приятель.

Ви, звичайно, розумієте, що Вас я мало знаю, не настільки я з Вами близький, щоб я помогав Вам, я дбаю тільки про літературу і, знов кажу, плачу за белетристику в «К. Старине» не тільки за Ваші твори, а всім. Се в скобках. В інтересах нашої літератури Ви повинні писати не хапаючись, а обробляти, вигладжувати свої твори.

От через що я платитиму Вам помісячно, а не «іздільно». Вас буде «смущать» рахунок, і добре! Я Вам ставлю умову — за сих 300 руб., які Ви відберете від мене за рік, Ви повинні написати не менче п'яти друкованих аркушів за рік, в якому журналі схочете. Чи Ви получите який гонорар за сих 5 аркушів з редакції, се до мене не стосується. Я плачу Вам 300 р. на рік і край!»

Тепер про твори В. Винниченка заговорили. Нового письменника нарекли «українським Горьким». Яскраві образи, бунт проти умовностей, заперечення традиційної моральності та парадоксальність сюжетів — усе це примушувало читачів захоплюватися текстами цього автора та ховати їх подалі від дітей.

У липні 1903 року під час перевезення нелегальної літератури з Галичини до Києва на кордоні Винниченка знову

заарештували: візник-контрабандист видав його жандармам за винагороду у тридцять рублів! Його схопили з паспортом на ім'я австрійського підданого — студента Львівського університету Генріха Долинського. При ньому було знайдено 506 примірників брошури «Робота», 202 примірники оповідання «Боротьба», 500 примірників оповідання «Салдатики!», 203 примірники газети «Селянин», 82 примірники брошури «Чи є тепер панщина?». Його маскування було доволі швидко спростовано одним із колишніх його начальників, який засвідчив, що це зовсім не австрійський підданець, а втікач із солдатів Володимир Винниченко. Тому письменника доправили не до тюрми, а до головної гауптвахти київського гарнізону.

Склалося так, що цього разу справу В. Винниченка одночасно вели військова влада й жандармерія. Батальйонний суд інкримінував йому карні статті — дезертирство, втечу за кордон, використання чужого паспорта. Жандарми звинувачували його в таких державних злочинах, як перевезення нелегальної літератури та участь у революційній діяльності. За пропаганду серед війська та дезертирство його мали засудити до військової категорії, а за сутто політиче «злочинство» — провезення нелегальної літератури — він повинен бути засуджений окремо.

Військовий суд вирішив віддати В. Винниченка до дисциплінарного батальйону на один рік і шість місяців, але слідство затягувалося, й ув'язнений залишався на гауптвахті. Цілих два роки буде тривати це ув'язнення, майже

до революційних подій 1905-го. Але, на щастя, він мав дозвіл на «письмові заняття». Саме тоді він написав оповідання «Голота», яке одержало першу премію «Київської Старини» й принесло письменникові літературну славу та визнання.

У вересні 1904 року В. Винниченко робить спробу потрапити до Київського військового шпиталю. Зрозуміло, що там, на відміну від гауптвахти, були кращі умови, до того ж він мріяв про втечу. Після того, як він провів півтора року в камері-одиночці, митець здійснив спробу симулювати божевілля та самогубство через повіщення.

Це було відчайдушне й складне рішення, яке мало не спричинило справжнього лиха, бо В. Винниченка вийняли з петлі вже непритомним. Налякані такими рішучими діями в'язня жандарми, хоч і поклали його до лікарні, але при цьому втрічі збільшили охорону, отже остання надія ув'язненого на втечу згасла.

24 вересня 1904 року з'явився Маніфест Миколи II: з нагоди народження спадкоємця престолу оголошувалася амністія. Це означало і припинення політичної справи В. Винниченка, якого мали звільнити після 15 місяців ув'язнення. Однак ця амністія, на жаль, не стосувалася військової служби, і В. Винниченка перевели на півтора року до дисциплінарного батальйону, звідки він писав своїм друзям: «Знаходжуся в госпіталі, у відділенні для нервовохворих. Надімою стойть табличка: «Вільноозначений 21 сап. бат. Вол. Винниченко». Політична моя справа цілком закінчена (при-

пинено за Маніфестом), а військова моя справа не закінчена, так як в моєму батальоні не люди, а ідіоти.

Слава Богу, що я не потрапив до дисциплінарного батальону, бо мене хотіли після закінчення політичної справи туди відправити. Після гауптвахти мене зараз же відвели до роти та оголосили, що я буду значитись рядовим до того часу, поки не складу іспита на прапорщика запасу. Як це вам подобається? Але я, скільки б вони мене не тримали, іспита складати не буду. За законом мене повинні звільнити в запас армії, але за таємною інструкцією вони повинні мене потримати ще трохи».

Проте вже восени 1905 року В. Винниченко перебував у місті Львові, якимсь дивом скоротивши собі строк покарання. Тут він захопився політичними справами партії та організацією соціал-демократичної газети. У грудні 1905 року РУП реорганізувалася в УСДРП — Українську соціал-демократичну робітничу партію, а В. Винниченко став одним з її лідерів.

Ці зміни були очікувані, оскільки всередині РУП не було єдності щодо ідеї української державності. Після розколу партії більша частина стала називатися Українською соціал-демократичною робітничою партією. За мету вона проголошувала ліквідацію самодержавства і встановлення демократичного ладу в Росії, скасування залишків феодалізму в соціально-економічній сфері, вимогу національної автономії, запровадження свободи слова, друку, маніфестацій тощо.

Партійці, захоплені ідеями знищення самодержавного режиму, були впевнені, що в демократичній Росії настануть кращі умови життя для всіх народів, що входили до складу Російської імперії, і саме це допоможе розв'язати їм національне питання.

В. Винниченко був імпульсивною людиною, що позначалося й на його політичній діяльності, в якій він багато кого шокував своїми нездійсненими та часом жорстокими проектами: наприклад, він міг запропонувати по всій Україні в одну ніч підпали поміщицьких садиб! Коли ж друзі-революціонери не підтримали його, засмутився, оскільки в його бурхливій уяві вже виникла яскрава картина, як старий світ воднораз згорає в полум'ї — заради побудови нового життя. Незважаючи на реалії конкретної історичної ситуації, можливі негативні наслідки певних вчинків з боку організації, В. Винниченко прагнув негайної дії, політичної реалізації, можливо, саме тому він завзято протистояв іншому лідерові Української соціал-демократичної робітничої партії — М. Поршу.

Проте більш вдалою сферою реалізації амбіцій В. Винниченка виявилась літературна творчість. Письменник видає друком нову книгу, у якій, окрім старих оповідань, було вміщено декілька нових: «Заручини», «Контрасти», «Мнімий господін», а також «Голота», за нього Винниченко, як вже згадувалося вище, одержав премію від журналу «Київская Старина».

Коли цю книгу прочитав І. Франко, він подав на неї схвальний відгук: «І відкіля ти такий узявся? — так і хочеться запитати д. Винниченка, читаючи його новели, яких у оцій книжці зібрано сім. Серед млявої, тонкоартистичної та малосилої або ординарно шаблонової та безталанної генерації сучасних українських письменників раптом виринуло щось таке дуже, рішуче, мускулисте і повне темпераменту, щось таке, що не лізе в кишеню за словом, а сипле його потоками, що не сіє крізь сито, а валить валом, як саме життя, всуміш: українське, московське, калічене й чисте, як срібло, що не знає меж своїй обсервації і границь своїй пластичній творчості. «І відкіля ти взявся у нас такий?» — хочеться по кожнім оповіданні запитати д. Винниченка».

І. Франко і Леся Українка особливо вирізняли оповідання «Голота» — самоцінні особистості, зі своїми сподіваннями та драмами життя, всі вони однаково важливі. Читач не може однозначно визначити, хто ж головний серед голоти, мешканців «чорної кухні» при панській економії, оскільки доля кожного персонажа виявляється важливою в ідейному задумі автора.

У той же час В. Винниченко захоплюється новими проблемами, які стануть для нього однозначно рівноцінними, як в особистому житті, так і у літературній творчості — питаннями моральності та психології людей, особливо революціонерів. Хто вони, ті люди, які збираються будувати новий мир? Чи можуть вони втілити ті ідеали, які є основою революції? Усе глибше занурюючись у ці питання, ми-

тець несподівано усвідомив, що відповідь на них є невтішною, оскільки ідеальну мету не можуть здійснити, втілити в життя неідеальні люди. Очевидність цієї невідповідності Винниченко і намагався продемонструвати в прозі та драматургії. Таким твором, наприклад, була новела «Дрібниця» («Мое останнє слово»), надрукована вперше 1906 року.

У центрі сюжету цієї новели життя звичайного студента, який випадково потрапляє в коло молодих соціалістів. Позбавлений справжніх переконань, головний персонаж, коли його заарештовують, видає жандармам усіх, кого називав своїми друзями. Твір побудовано у формі передсмертної сповіді, оскільки герой, не маючи змоги пробачити собі скоєний злочин, усвідомлюючи власну провину, слабкодухість, свій мимовільний гріх, вирішує покінчити із собою. Також у новелі є ще один цікавий персонаж — студент Андрій Гаюра, якому дорікають за те, що він не цурається звичок, які вважаються «буржуазними».

Андрій Гаюра цілком щиро дивується: а хіба соціалісту «не можна ні в театр піти, ні вина випити?». Він вірить, що людина, яка живе великою ідеєю, ніколи не буде рабом життєвих дрібниць, і тому говорить: «Ми — не аскети. Ми люди. А людина мусить жити широко й радісно. У всьому можна знайти радість, як уміти й хотіти». Проте автор тонко розвінчує цю тезу: майбутній самогубеця став саме «рабом дрібниці»...

До цієї теми В. Винниченко звертається також і в першій своїй драмі «Дисгармонія»: Мартин — сильна особистість,

він проповідує культ сили і свободу, позбавлену лицемірної «буржуазної» моралі. «Я нічим не хочу зв'язувати себе, і наплювати мені на всі моралі, на всі ржаві кайдани, що чіпляють на себе люди». «Мораль видумана для безсиліх. Коли безсилі робляться дужими, вони заводять свою мораль, як новий хазяїн заводить нові свої шпалери на квартирі», — проголошує Мартин. Його опонент, революціонер Грицько, хворий, неврастенічний, бунтує проти цих ідей: «Ми страшенно дисгармонічні. Я певен, що кожен з нас, заглянувши в себе, іноді лякається. Як?

Ми ж — передові люди, ми — борці за правду, за добро, ми повинні бути чистими, високими. А ми так само, як і всі, ходимо в публічні доми, сидимо в кабачках, інтригуємо, сплетничаємо, брешемо, завидуємо... Ми тільки спочатку піднімаємося від ідеї, а потім стаємо чиновниками її. У нас уже фігура робочого десь пропадає, й ми маємо якесь наукове розуміння: «робочий клас», «маса» і т. д.»

До речі, цікаво: думки, які так хвилювали самого В. Винниченка, він вклав у вуста обох героїв! Не лише його твори були парадоксальні — його власні погляди теж були суперечливими, неоднозначними.

У вересні 1906 року В. Винниченка знову заарештували у справі газети «Громадська думка», яку почав видавати Є. Чикаленко. У протоколі першого допиту Володимир Кирилович власноручно записав, що до жодної нелегальної організації він не належить і займається виключно літера-

турною працею. Незважаючи на це, його довго тримали в Лук'янівській тюрмі разом із Сергієм Єфремовим, Андрієм Жуком і Володимиром Степанківським. Як згадував пізніше Володимир Степанківський, на Лук'янівці він та В. Винниченко взялися студіювати англійську мову, а С. Єфремов — французьку.

Ця тюрма так змальована в оповіданні Винниченка «Темна сила»: «За домом неволі, похмурим двоповерховим будинком з рядами загратованих вікон, задумливо зупинилось сонце і сумно дивиться в його невелике подвір'я своїм косим промінням. А він, сей дім неволі, ся двоповерхова домовина, сіра і брудна, байдуже приймає ласку сонця і мовчить. Тихо-тихо. На розчинених вікнах обох поверхів, обнявши безсилими руками ґрати, сидять «важные политические» і мовчки дивляться у синє вечірнє небо. А воно таке велике, широке, таке могуче, як життя! Незмірною ласкавістю і тихою журбою віє від сих вільних, кучерявих хмаринок, що пливуть собі кудись поза дім неволі. І дивним здається під сею величезною ласкавістю і миром природи ся величезна жорстокість і злочинство сієї домовини...»

Є. Чикаленко писав В. Винниченкові до в'язниці листи й просив не гаяти дарма час в ув'язненні та продовжувати займатися літературною працею.

У квітні 1907 року В. Винниченко вийшов на волю — під заставу 500 карбованців, гроші дав Є. Чикаленко. Володимир Кирилович, коли виходив з тюрми, обіцяв С. Єфремову, що обов'язково його визволить, і дійсно зробив це за

тиждень. Суд усім обвинуваченим було призначено на 12 жовтня 1907 року. Письменник, дізнавшись про те, що за «сукупністю провин» йому загрожує каторга, у день суду перетнув російсько-австрійський кордон і прибув до Львова. Так Володимир Кирилович Винниченко знову став політичним емігрантом.

Цей рік був відзначений ще однією важливою подією в особистому житті Винниченка. Ще після виключення з університету він як «вільноозначений» п'ятого саперного батальону відвідував одного з товаришів по партії, Євгена Голіцинського, і познайомився з його дружиною Катериною. Чоловіків пов'язувала політична діяльність, а ось Катерину з Володимиром — дещо інше. Важко сказати, коли саме поринула вона завдяки своїм почуттям до В. Винниченка в незрозумілі стосунки з письменником, які навіть звичайним романом не назвеш. Вона надсилала йому листи під час ув'язнення, і хоча цензори ретельно закреслювали деякі слова або навіть цілі речення, то була велика втіха для арештanta, що сидів у камері-одиночці. Та почуття Володимира до Катерини було важко назвати коханням. Коли ж до в'язниці потрапляє вона, він також пише їй.

Чимало листів вони надіслали одне одному вже після звільнення Катерини у 1907—1908-х роках. Вона на той час працювала коректором у редакції газети «Рада», а В. Винниченко мешкав у містечку Любеч на Чернігівщині, розмірковуючи над новою п'єсою — «Щаблі життя». Звідти він писав Катерині, що оселився в чудовій місцевості, у лісі,

у гарному будинку, з вікон якого можна бачити, як блищить і сяє Дніпро.

Писав письменник і про свій внутрішній стан, про те, що відбувалося в його душі. А було там якесь невдоволення, що причаїлося в глибинах його серця. Цей стан В. Винниченко збирався описати, відтворити в одній зі своїх п'єс. Він писав: «Чую я, Катерино, що починаю ставати таким, яким був до своїх арештів. Почуваю це з радісною обережністю, боюсь налякати те, що вертається. Правда, занадто багато пережито, передумано, занадто багато викинено за борт того багажу, з яким я сідав на свій життєвий човен, але є нові придбання, новий багаж. Останніми часами я «ободиночива», — все меньч і меньч стало у мене близьких людей. Іноді раніше я почував себе від того доволі погано, а тепер якось загартувався і думаю навіть, що, може, це й найбільше сприяло придбанню найціннішого багажу моего. Ну, бувай здорова, хороший мій друже. Правда ж, ми тепер близькі друзі? Я дуже радий, що ми так широко побалакали, тепер ти мені ще рідніша і близчча, але близчча інчою (може, на чий смак і кращою) близістю. Пиши, що напевне думаєш робити...»

На жаль, любов, яка захопила Катерину, не знайшла відповіді в серці В. Винниченка, хоча той і цінував її як друга, якому повіряв свої переживання. Так саме вона розуміла його краще за інших, із сумом зауважуючи стосовно Володимира, «що чоловік бачить не дійсність, а те, що йому хочеться або треба...».

Митець вперто звав себе та Катерину «товаришами нижчої форми», ніби підкреслюючи їхні сuto товариські стосунки. Це спричиняло біль, який відчувається в листах Катерини: «Ти не бачив, скільки мук ти мені причиняв, ти не бачив, які страждання доставляєш мені, торкаючись деколи до самих болючих ран... Ти не помічав цього, бо ти груб, ти вимагаєш від других надзвичайної делікатності, жадне відношення до тебе не здається тобі досить делікатним, досить хорошим. Яке ти маєш право вимагати від других того, чого сам їм не даєш? Мене тягнуло до тебе: твій розум, твоя енергія, твій жар, твоя незаурядність... Я тебе все-таки люблю так, як ніхто тебе не любитиме...»

На всі непоставлені запитання В. Винниченко дав відповідь у своєму листі: «Катерино! Мені соромно. Я не кохаю тебе; не кохаю так, як можу і хочу: не дріжить мое серце радістю на твою посмішку, не стискується холодом од сумного твого погляду, не живе тобою. Будьмо ж чесні і самолюбиві, — наші теперішні відносини образливі для нас. Мені дуже соромно. Я хочу бути чесним перед собою і людьми. Мені соромно, що наші відносини фальшиві, маленькі, дрібні; мені соромно за мое чахле чуття. (Тільки що була ти і, розсердившись, пішла. Я справді хотів іти з хати, мені треба було до десятої години вже вийти з дому, але ти хотіла бути ображеною і не хотіла вірити. Ну, та це не так важно.)

І не того мені сором, що я нечесно відношусь до Євгена, а того, що не можу прийти до тебе і сказати: «Я люблю тебе.

Покинь Євгена і живи зо мною». Я чую, що се була б брехня, і досадно й соромно, і за тебе соромно. Соромно, що ти така, як і інчі, не маючи чуття всередині, зверху не цураєшся знаків, що бувають тільки при коханню. Досадно, що ти так байдуже, так легкодухо прийняла все це і не одпихнула мене з гнівом, не кинула мені в лиці палкого слова і не очистила мене своїм запалом.

Досадно, що ти все це дозволила із одної тільки цікавості! Навіть «кров’ю» оправдати тебе не можна. І мені весь час було тяжко, і досадно, що ми брешемо. Я не розумів, для чого. А коли зрозумів, коли побачив, що ми тільки хочемо любити, хочемо, щоб нас любили, тоді досада моя пройшла і мені стало жаль нас, стало обідно за себе, стало соромно своєї брехні.

Я хочу бути чесним, чистим, Катерино, я хочу сміливо і гордо дивитися сам собі в очі. Прости мене і забудь це все. Будемо, як перше, товаришами нижчої форми. Але щирими, справжніми, не формальними товаришами! Правда, лучче було б, якби ти не «цікавилася»; не того лучче, що всього цього не було б, а того, що я не знав би про тебе того, що знав. Але, може, воно й краще. Може, через це ми будемо щирішими «нижчими» товаришами.

Ти не сердишся на мене? Не сердься, Катерино. Володимир».

Мабуть, ця жінка розуміла його складний характер, оскільки ще деякий час продовжувала листуватися з ним, усвідомлюючи при цьому неможливість бути разом, від-

сутність кохання з боку Володимира. Але життя взяло своє, і колись важливе, як повітря, листування поступово зійшло нанівець. І все ж таки ця сумна історія була історією кохання, яке, навіть не маючи відповіді, все ж залишилося великим почуттям.

Тепер повернемося до суспільно-політичної діяльності Винниченка. Нова емігрантська смуга тривала в житті В. Винниченка дуже довго — з жовтня 1907-го до травня 1914 року.

Галицькі соціал-демократи радо зустріли В. Винниченка у Львові. Його там уже добре знали як талановитого письменника й енергійного партійця. Тиждень перебування у Львові загалом був наповнений численними зустрічами. Зокрема, як згадував товариш Винниченка по партії, з яким той приїхав до Львова, А. Жук, «відбулися у нас спільні наради з галицькими товаришами в УСДРП в особах В. Левинського і Л. Ганкевича, і тут виник план створення фінансової підстави для партійного видавництва, що обслуговувало б потреби обох соціал-демократичних партій, наддніпрянської і галицької, маючи між іншим на увазі київський збірник «Дзвін». ...З цією метою було порішено, щоб ми, троє наддніпрянців [третій — Степанківський], їхали до Америки збирати гроші на видавництво серед галицьких емігрантів».

У пошуках грошей Володимир Винниченко звернувся до однопартійця та близького приятеля Левка Юркевича,

який мешкав тоді у Швейцарії, де йому дісталася від батьків частина родового маєтку. Як на те, на вокзалі перед відходом поїзда на Женеву у Володимира Кириловича вкрали портфель із спільною «касою», щоправда, майже порожньою! Письменниківі в переповненій емігрантами з Росії Женеві судилося затримати на кілька місяців, оскільки сподіваних грошей у Л. Юркевича не було... Слід було знаходити фінансування самостійно, а це означало знов засісти за літературну працю.

Винниченко старанно пише оповідання за оповіданням, пересилаючи їх Є. Чикаленкові для публікації в газеті «Рада» або ж до «Літературно-наукового вісника» у Львові. Наприкінці 1907 року в збірнику «Дзвін» з'являється та сама п'єса, про яку Винниченко писав у листах до Катерини Голіцинської, — «Щаблі життя».

Драма викликала резонанс — її нещадно розкритикували. «Щаблі життя» навіть називали «торжественным гімном проституції», «апотеозою самця та ще соціаліста»! Особливо різкої критики зазнав твір з боку редактора газети «Слово» Симона Петлюри, який наголосив на шкідливості самої «теорії» чесності з собою, мовляв, «на таку мораль індивідуалізму робочий клас не пристане».

Навіть завжди прихильний до Винниченкового таланту Є. Чикаленко був розчарований: «Прочитавши знов «Щаблі життя», я остався при всіх тих поглядах на сю п'єсу, які Вам... висловлював. По виконанню вона краща за попередні драматичні п'єси, але по думкам — се анархизм, в най-

гіршому значенню сього слова. Герой, на мою думку, таки справді «прямолінейний дурень», хлопчина 1-го курса, який начитався ніглістичних (при тім старих) книжок і, хоч кров з носа, хоче жити по наміченій програмі. ...Ви одкриваєте Америку, про яку вже всі й забули думати».

Що ж написав В. Винниченко, що спричинило таку реакцію? Персонаж драми Мирон Купченко керується в житті новою філософією. Він заперечує стару, лицемірну буржуазну мораль, уважаючи, що слід «одкинути все зайве, все, що оджило своє» (йдеться не про загальнолюдські цінності, а саме про боротьбу класів). У цьому сенсі проститутки — частина пригнобленого класу, соціального дна. Вони так само, як і інші знедолені, потребують захисту. Мирон вважає, що формою такого захисту можуть бути профспілки. На противагу старим заповідям він висуває принцип «чесності з собою»: внутрішню погодженість людини із самою собою, лад і гармонію в душі.

Людина сама стає творцем своєї моралі. Це інколи призводить її до жахливих, подекуди абсурдних і жорстких висновків, наприклад, до готовності «нової людини» «послати смерть» своїй безнадійно хворій матері: мовляв, навіщо «піддерживати муки старого слабоумного существо»?

В. Винниченко тежуважав, що сенс життя — у радості, можливості жити згідно зі своєю природою, без озирання на лицемірну мораль. А гірше за все «рабський соціальний лад», який знищує радість життя, нав'язує «мораль паную-

чих». Слід змінити це — і тоді заповідь «чесності з собою» стане запорукою радості як основи щастя.

Незважаючи на критику, Винниченко не збирається відмовлятися від ідеї «чесності з собою», про що нагадував у листах до Є. Чикаленка: «Досі, мушу сказати, в моїх поглядах ще ніхто не міг мене збити».

У середині березня 1908 року письменник з метою лікування приїхав на острів Капрі. На той час центром спілкування російських емігрантів на острові став будинок Максима Горького. Туди приїздили не тільки такі митці, як Ф. Шаляпін, О. Амфітеатров, І. Ладижников, свого часу тут побували О. Богданов, В. Базаров, А. Луначарський, а згодом і Володимир Ленін. Нарешті на запрошення господаря сюди потрапив і В. Винниченко. Коли М. Горький дізнався, що приїхав Володимир Кирилович, то сам запропонував йому відвідати літературну вечірку.

Твори В. Винниченка викликали в гостей М. Горького бурхливу і не завжди позитивну реакцію: йому не відмовляли в таланті художнього слова, але його ідеї щодо індивідуалізму мало кому імпонували. Як зазначав у листах сам Винниченко, йому постійно вказували на те, що «індивідуалізм — погана річ». Усі його спроби викласти власну точку зору, розповісти про те, «що реальність — не громадянство, не клас, а індивід, який абстрагує деякі з'явища і складає собі поняття громадянства», не мали успіху.

Взагалі Винниченкові ще не раз доведеться відстоювати свої погляди щодо індивідуалізму та ідей нової моралі. Ці

думки мали досить серйозне підґрунтя: вони базувалися на комплексі ідей німецького філософа Фрідріха Ніцше.

На початку ХХ століття була популярною ідея моделювання нового світу, основою якого повинна була стати «нова людина». Філософія Ф. Ніцше набула неабиякого поширення в 1890-х роках, зокрема після того, як вийшла друком у світ його праця «Так казав Заратустра. Книга для всіх і ні для кого». У цій книзі філософ створив образ людини нового часу — надлюдини. Як зазначав сам Ф. Ніцше, «людина — це те, що треба подолати, це перехід від звіра до надлюдини... Надлюдина ж — це сенс світу, вона є творцем, який вписує нові цінності на нові скрижалі».

Зрозуміло, що жодна творча людина не могла оминути увагою філософію німецького мислителя. Своєю творчістю він руйнував авторитети, цінності, які здавалися фундаментальними та непорушними. Це викликало цікавість і захоплення в одних та бурхливе обурення в інших, але жоден не залишався байдужим до його вчення.

Ф. Ніцше змалював сильну та вольову особистість, яка відчуває безмежну внутрішню свободу й керується власною мораллю. Ця мораль виправдовує право сильного отримувати все. Право на життя належить лише сильному. Право на владу також належить найсильнішому. Слабкий же мусить поступитися, оскільки він є уособленням зла. Зло — від слабкості, добро — «все, що помножує в людині чуття сили, жадання влади і, зрештою, саму силу». Погляди німецького філософа стали своєрідним поштовхом до по-

яви в художній літературі певного типу героя — сильної особистості, індивідуаліста, «надлюдини».

Перший за часом і найяскравіший тип надлюдини в літературі подав С. Пшибишивський. Ним виступив головний герой роману «*Homo Sapiens*» Екір Фальк. В українській літературі подібний тип героя зустрічаємо в прозі О. Кобилянської («Людина», «Царівна»), в російській — образом надлюдини зацікавився М. Горький, що знайшло вияв у його творі «Фома Гордєєв», а також у ранній прозі.

Слід відзначити, що Володимир Винниченко, ще коли перебував у київській тюрмі, почав перекладати Ф. Ніцше, зокрема його роботу «Так казав Заратустра...», тому не дивно, що творчість українського прозаїка перегукувалась із вченням та поглядами відомого філософа. Письменник не просто захопився модною філософською ідеєю: деякі уявлення Ф. Ніцше про мораль, переоцінку культурних цінностей були суголосні і його думкам.

Філософ закликав до бунту проти умовностей — це був шлях і Винниченка. Ніцше заперечував і розвінчував соціалістичні гасла рівності всіх людей та панування колективу над людською індивідуальністю, що також збігалося з поглядами письменника. Із цієї філософії індивідуалізму й черпав В. Винниченко сюжети для своїх творів. Він намагався створити нову сферу моральних стосунків людей. Те, що пропонував Ф. Ніцше, — створення кasti особливих, до-сконалих особистостей — мало відбитися й на створенні

нової системи цінностей. Принцип «чесності з собою» — це теж привілей сильних особистостей, який Ф. Ніцше формулює так: «Сильні полюбляють питання, до яких сьогодні ще ніхто не зважився підступити».

Принцип «чесності з собою» порушує проблему щирості, відвертості як перед собою, так і перед іншими. Як наслідок відкритість, ширість мають привести до пізнання сутності індивідуума, а це, на думку В. Винниченка, є одним із найважливіших завдань людства!

Сутність багатьох Винниченкових героїв — це індивідуалізм таegoїзм: їх так полонила ідея абсолютності права особистості, її безмежної свободи й незалежності від суспільства, що вони невідворотно приходять до цинізму та анархізму, які відлякують навіть близьких їм людей.

Здається, персонажі Винниченка діють згідно з «філософією надлюдини», завзято доляючи «людину у собі». Проте виявляється, що те, що пов'язує людину з навколишнім світом, суспільством, те, що складає її біологічну сутність, — нездоланне. Тобто його герої, навіть коли вони спромоглися подолати у собі «людські» риси, однаково не можуть досягти стану «надлюдини». Їхня філософія звучить пафосно та фальшиво, а стосунки з близькими людьми вражают невиправданою жорстокістю та внутрішньою порожнечею.

Отже, теорія Ф. Ніцше про надлюдину, «сильну особистість» була своєрідно інтерпретована Володимиром Винниченком у його творах.

Поряд з ідеями Ф. Ніцше неабиякий вплив на творчість В. Винниченка мала фройдівська теорія психоаналізу, що зумовила появу нового типу роману — психологічного, який вимагав особливої уваги письменника до внутрішнього світу людини. Учення З. Фройда було своєрідним прозрінням, поштовхом до глибшого осмислення людської природи.

Особливого поширення набули ідеї З. Фройда щодо свідомого і підсвідомого у психіці людини. Зокрема, учений стверджував, що «людська психіка, окрім свідомості, складається ще з підсвідомості, тобто незрозумілих інстинктивних потягів, з яких найголовніші — еротичний і потяг до смерті та надсвідомості тих загальноприйнятих норм і способів поведінки, а також вияву і задоволення бажань, які вважає прийнятними суспільство».

Саме такі «nezrozumіlі інстинктивні потяги» і зустрічаються в багатьох творах Володимира Винниченка, у яких закони природи виходять на перший план.

Ще коли В. Винниченко писав новелу «Сила і краса», то він звернув увагу на речі не зовсім звичайні: любовні вагання молодої жінки, якій нелегко здійснити вибір між «красою» і «силою». Потім він написав оповідання «Момент», яке викликало жваву реакцію в «просвіщенних» колах української читацької публіки. Ця історія короткої любові, що зароджується між молодим революціонером і панною в драматичній, ризикований для життя ситуації, психологічно витончена, світла й прекрасна. Але й печаль-

на, оскільки персонаж новели залишається наодинці з мукою «осиротілого щастя», яке спалахнуло було на один момент — і зникло разом із чарівною панною.

Суперечність традиційної моралі і природності, душевних і тілесних поривань двох молодих людей... Юнак та дівчина ніби розчиняються в зеленому рухливому царстві природи: «Ліс ніби помирився з нами й не дивився так во роже і суворо... Ліс помирився з нами й провадив далі своє життя, життя кохання, народження, росту. На блідих квіточках кущів діловито гуділи бджоли; тукав дятел десь вгорі; дві пташки, пурхаючи з гілки на гілку, подивлялись на нас і несподівано зливались в обіймах... Одбувався великий, прекрасний процес життя...»

Людська ж мораль постає у творах письменника як щось протиприродне, обтяжене умовностями й навіть лицемірством. Драматичний фінал (юнак і панна змушені розлучитися назавжди) підкреслює контраст природного й неприродного, вільногого й скутого умовностями. Головну думку цього оповідання автор вклав в останні репліки геройні: «Щастя — момент. Далі вже буденщина, пошлість...»

В. Винниченкові після оповідання «Момент» дорікали, що він постає в цьому творі як співець «вільногого кохання». Є. Чикаленко був не таким категоричним, але й він, високо в цілому оцінюючи це оповідання, наполегливо повторював, що творам письменника шкодить штучність, що він прагне бути в белетристиці публіцистом, філософом, але

це — не його. В. Винниченко не погоджувався із цим твердженням: «Ваша редакція... опреділила «Момент» як «арцибашевщину», порнографію, а група читачів навіть прислава прохання не друкувати більше таких оповідань. А це оповідання зробило в російських кругах те, що «знаньевцы» жалкували, чому їм не дали цього оповідання. Горький же через його рішив неодмінно мене розшукати і завести біжчі відносини. Коли я його спитав, як йому подобається це оповідання, він сказав: «хорошая вещь, живая, здоровая, красивая». А на мое питання, чи є в йому «арцибашевщина», він сказав: “то дураки лишь могут сказать”».

Криза в стосунках українського автора з М. Горьким була ще попереду. Слід зауважити, що спричинило її те, що у творах про революцію В. Винниченко неодноразово наголошував на тому, що революціонери «не більше як люди» зі своїми вадами. М. Горькому ж, навпаки, здавалося, що така література непотрібна читачеві, оскільки, мовляв, яке уявлення про цих людей матиме суспільство?

М. Горький обурювався й концепцією повісті «На весах жизни»: «“Так вот за кем мы шли?”» — скажет русская демократия о революционерах накануне новой революции, в которой они снова хотят работать. Хороша будет революция эта, если во главе ее встанут садисты и махозисты Винниченка! «Так вот кого мы боялись, вот они каковы, эти строители новой жизни?» — торжествуя, скажет все-российская сволочь, прочитав Винниченково сочинение... Общее впечатление от повести таково: нет на свете людей

извращенное, распутнее, бессовестнее и глупее, чем русские революционеры».

Але В. Винниченко добре усвідомлював, що сама лише участь у революції не ушляхетнює людину. Революція — це, першою чергою, насильство, і він не мав ілюзій щодо можливості штучного вдосконалення людської природи. Але він погодився, коли російський письменник запропонував йому співпрацю з видавництвом «Знание»: йшлося про видання трьох томів його творів у російських перекладах.

Річ у тім, що митця гнітила матеріальна скрута, а видання російською добре оплачувались. Письменник сам знайшов перекладачів і доволі швидко вже мав переклад деяких творів. Проте на цьому етапі робота й зупинилася: скільки не чекав митець, але до друку справа не дійшла. Ображений письменник у листі до М. Горького дорікав йому за неповагу до «чужої праці». Він пішов навіть далі, звинувачуючи М. Горького у нешанобливому ставленні «до української національності, яке притаманне багатьом російським емігрантам». Цього листа було надруковано в газеті «Рада». Коли М. Горький прочитав його, він, звичайно, засмутився, але стосунки із В. Винниченком були втрачені назавжди.

Цікаво, що одним з аспектів творчості В. Винниченка стає її автобіографічність, чого не можна не помітити в багатьох його творах. І нав'язливо з твору у твір повторюється один із найзагадковіших мотивів — мотив небажаної та втраченої дитини. Можливо, це була б лише одна з числен-

них тем, на яку звертали увагу митці задовго до В. Винниченка, оскільки сюжет про батька, який стає вбивцею власної дитини, у світовій літературі був не новий, якби не суголосність цього мотиву долі самого митця. Ще Є. Чикаленко, прочитавши черговий літературний опус «хрещеника», зауважив: «Публіцистику Вашу практикували ще спартанці, а простужував дитину в вікні ще Габріель д'Аннунціо, правда, з інших мотивів...» Йшлося про використання В. Винниченком відомого вже наприкінці XIX століття сюжету з твору Гі де Мопассана «Сповідь».

Сюжетна канва новели Гі де Мопассана доволі проста: пан Баден-Леременсе по своїй смерті залишає духівницю, яка відкриває його жорстоку таємницю. Він у 26-річному віці вбив власного сина, якого йому народила коханка. У наступні роки Баден-Леременсе намагається виправдати себе: у нього з'являються законні діти, яких він дуже любить, жителі містечка знають його як порядного адвоката і загалом людину з абсолютно бездоганною репутацією. Але виявляється, що тепер він не може уникнути докорів власної совісті. Мопассан мотивує фатальний вчинок свого персонажа його хворобливим знетямленням, стресом і психічним розладом. Згадуючи в сповіді той страшний день, коли він відчинив вікно, впускаючи крижаний вітер до кімнати, де лежало голе немовля, Баден-Леременсе сам намагається розібрatisя в собі, віднайти причини свого злочину. І dochoditъ висновку, що керувала ним «розгубленість, хвороблива маячня», коли людина перед лицем страху вже не

владна над своїми вчинками й свідомістю і її життя зазнає цілковитого краху.

Габріель д'Аннунціо написав роман «Невинна жертва» через 8 років після Мопассанівської «Сповіді». Він зберіг основні контури сюжету, запозиченого у французького новеліста. Подружнє життя його герой Тульо і Джуліани не склалося. Безладне життя, коханки, охолодження стосунків із дружиною стали причиною душевної кризи героя д'Аннунціо. Поворотним пунктом у цьому психологічному сюжеті, що його вибудовує автор, стають ревнощі Тульо і вагітність Джуліани. У серці головного героя спалахує вогонь ненависті до дитини, яка має народитися, не через помсту за зраду дружини, а зі страху, що ця маленька істота може забрати у нього відроджене кохання Джуліани.

Подальший сценарій дій Тульо нагадує мопассанівський: батько підносить голе немовля до відчиненої квартирки. Однак аморалізм Тульо, який не визнавав для себе ніяких заборон, зазнав краху. Йому залишається самозасудження, постійне відчуття власної провини, яку неможливо спокутувати людськими законами.

Мопассана і Габріеля д'Аннунціо об'єднують інтерес до «бездень» людської психіки, до темного й ірраціонального в поведінці персонажів. Не дивно, що творчу людину могла б приваблювати така драматична сюжетна розв'язка, як убивство дитини.

Темні сторони людського буття, аналіз загадкового людського «я» — здавалось би, все це зрозуміло, якщо б не

дивний, навіть фатальний збіг з життям самого Володимира Винниченка...

Наприкінці 1907 року він познайомився з Людмилою Гольдмерштейн, і це знайомство обернулося для нього великим болем. Про Люсю (Людмилу Максимівну) Гольдмерштейн відомо небагато. Походила вона з українського роду Максимовичів і була на два роки старшою за В. Винниченка, мала шестирічну доньку Олю, яка часто згадується в листах або під власним іменем, або під прізвиськом Коляска. Чоловік її — Михайло Гольдмерштейн, подружнє життя з яким не склалося, — залишився в Росії, а вона з донькою перебувала за кордоном.

Початок стосунків між Винниченком і Людмилою Гольдмерштейн не віщував майбутніх страждань, у березні 1908 року коханці поїхали на Капрі. Хоча навіть слово «коханці» тут не зовсім доречно: дійсно, Людмила щиро кохала Винниченка, але ж він наполягав на тому, що іде на Капрі задля здоров'я і праці. Одержаній ідеєю чесності з собою, Винниченко не давав закоханій жінці марних надій, жорстко й цинічно обмежуючи їхні стосунки «корисністю одне одному». Ще перед їх від'їздом до Італії він вирішив остаточно з'ясувати стосунки з Люсею і написав їй доволі відвертого листа: «Ти знаєш, що я дивлюся на людей не як на ціль, а як на средство, на цінність, які я повинен добувати, щоб жити. Для цього я повинен сам давати в обмін їм свої цінності... Я чую велике довір'я до твоєї широти, до твоєї чесності з собою... Коли ж ти схочеш від мене тих

же цінностів, що й я, коли хочеш здоров'я, хочеш праці в нормальних, спокійних обставинах і моїх цінностей як мужчини і товариша, то я з великою радістю обіцяю тобі їх. Не хочу брехати, тої ніжності і теплоти, що була, наприклад, в Pont'i, нема, але нема в мені також до самого себе того чуття, що було тоді. Значить, не ти і не я винні в цьому».

Люся не була красивою, хоч чимось приваблювала чоловіків. На її прохання В. Винниченко в одному з листів так описав її зовнішність: «Ти — ізящна. Вся твоя істота — інтелігентна. Як би ти погано не одягалась, ти будеш робити враження інтелігентної людини. Комбінація рис твоєго лиця приємна. Саме негарне в лиці — ніс, але в загалі всього лиця він не робить неприємного враження. Описував тільки наружність, як ти й просила, але найбільше, по-моєму, в лиці це — вираз його. Він у тебе приваблюючий своєю щирістю й багатством життя й почувань».

Але несподівано В. Винниченко дізнався від Людмили, що вона вагітна. Цю звістку він сприйняв негативно, і в нього виникло рішення позбавитися дитини. Невідомо, чи то було вже запізно робити аборт, оскільки лікар визначив термін вагітності як 4 місяці, чи то жінка не збиралася цього робити взагалі й вилучувалася відмовою лікарів, але дитину вона залишила. Для Володимира Кириловича це виявилося справжньою несподіванкою. Він виїхав до Женеви, а Люся залишилася на Капрі в досить розпачливому стані, без грошей і будь-якої підтримки. Їхнє подальше

листування з Людмилою засвідчує це. Почалося з'ясування стосунків, тяжке для обох, оскільки пізніше в листах вони не раз згадуватимуть той «кошмар», а вона нагадуватиме йому його тогодену грубість.

29 червня 1908 року В. Винниченко надсилає Люсі дві листівки. «Навіть не розумієш, що ти майже в кожному листі ображаєш мене», — роздратовано пише він. Другу листівку закінчує так: «Скажу тільки, що ти несправедливістю своєю викликаєш замість хорошої жалости роздратування і скучну горечь. Ну, бувай. Крім усього, не можу почувати тепер тої жалости через те, що сам жалкий, нікчемний і до ужаса загнаний в якийсь понурій, душний куток».

Закохана жінка з болем писала Володимиру листи, вмовляючи його не сердитися на неї, доводячи, що розуміє, що він не відповідав їй взаємністю. Усе це лише погіршувало психологічний стан Винниченка, а нервове виснаження призвело до тяжкої депресії.

Усі листи від Люсі, написані Винниченкові з 20-го до 30 липня, сповнені сумом, відчаєм, роздратуванням. На початку серпня Люся пише, що вирішила піти з життя, але зробить це так, щоб ніхто не догадався, що це самогубство. Лише він буде знати про це: «Рішила вмерти не тільки для того, щоб ти не страждав, а ще більше для себе». А кілько-ма тижнями пізніше: «Я житиму не більше тижня... Що могла, те і дала. Віддам ще життя, хіба мало? Може, хоч тоді повіриш, що є ще люди, котрі уміють любити... Вибач, що нарушує твій спокій, але це вже кінець...»

У вересні 1908 року В. Винниченко залишає Швейцарію і їде до Парижа. Паризька колонія емігрантів з України була досить численною. Саме там було створено «Українську громаду» як осередок, що мав підтримувати національне життя серед емігрантів. Там В. Винниченко увійшов до керівного осередку ради «Громади».

Керівництво «Громади» прагнуло зробити її неполітичною організацією, щоб об'єднати українців будь-яких політичних переконань. При ній існувало інформаційне бюро та бібліотека, яку учасники організації вважали своїм обов'язком постійно поповнювати свіжими журналами й газетами. На зборах «Громади» читалися реферати з актуальних питань національного життя, було організовано хор, регулярно проводилися музичні вечори. «Громада» надавала допомогу українцям, які приїздили до Парижа, у підшукуванні житла та в інших побутових справах.

В. Винниченко будував грандіозні плани: записатися вільним слухачем до Сорбонни, щоб «штудіювати природні науки, філософію, літературу і мови»; заснувати в Парижі Український клуб, запалити тамтешніх українців ідеєю культурницької роботи, а головне — розповісти Європі про Україну. Володимир Кирилович вирішує навіть позмагатися із Г. Сенкевичем: серед його творчих задумів історичний роман про часи Хмельниччини. Особливі надії він покладає на свої п'єси, сподіваючись завоювати сцени європейських театрів.

У нових клопотах минають два місяці. Хоча Винниченко у Парижі бував переважно наїздами, він встиг завдяки невгамовному характеру порушити розмірений ритм життя своїх земляків-емігрантів. У листі до Люсі Гольдмерштейн він зізнавався: «Не міг утерпіти і почав перетрусювати публіку. Заворушились, як жуки потривожені на гною, і вже є вороги й прихильники. Біда мені з самим собою, ніде не можу обійтись так, щоб тихо пройти, нікого не зачепити». Але в Люсі, мабуть, були зовсім інші інтереси: 24 жовтня 1908 року вона народила хлопчика і назвала його Володіком. У листі після 9 листопада вона пише: «Син не кричить, як сама здорова дитина. Такий славний хлопчик і рішуче весь в тебе: овал лиця, голова, ну все, на мене ні краплі».

В. Винниченко деякий час відмовчувався. Люся звинувачувала його у ворожості до себе й запитувала: «Скажи, що я для тебе? Чи тобі боляче розставатися зо мною назавжди, чи ні?» «Люба, хороша моя Люсінька, — писав він їй у відповідь, — як ти можеш питати мене про такі речі, як ворожість? Єсть же в мене до тебе велике, тепле чуття, яке при нормальному стані нервів виростає в дружну ніжність і бажання зробити тобі щось хороше і дуже приємне. Думаю, що після всіх митарств... ми будемо хорошими товаришами».

Люся Гольдмерштейн почала думати, що у Винниченка є нова коханка. 17 грудня 1908 року Люся написала йому: «Мені здається, що нема жертви (окрім дітей), котрої я не принесла б для тебе. Я люблю тебе всього, всього, як ти є.

Люблю тепер без всякої надії, добре пам'ятаю, що «умерло». Рішивши їхати в Париж, я певна, що я поборю себе, що ти будеш для мене дорогим товаришем, товаришем і тільки. Певна, що поборю в собі ревність, ревність жінки. У мене немає злоби ні проти тебе, ні проти людини, котру зараз ти любиш, хіба не все одно, не одна так друга, пройде до цієї, буде друга, інакше ти не можеш жити, люблю тебе і таким». Зберігся недатований лист-відповідь письменника, у якому читаємо: «Ти просиш, щоб я тобі щиро написав про «ту». Є пункти, на яких ми не сходимось, через які я не можу мати з нею дітей».

В. Винниченко хотів усиновити Володіка. Це підтверджує лист від 18 листопада: «Син мій, я його батько і я хочу, щоб він, справді, був моїм зо всіх боків. Щодо моєї любові до сина, то я тебе раз назавжди прохаю ніяких докорів не робить. Чи люблю я його, чи ні, про це ти судити не можеш... Раз я усиновляю, значить, я люблю її (дитину), хочу виховувати її, хочу ростити її. Ти цього не хочеш і досить жорстоко й негарно смієшся з мене?.. твоя дитина?»

Натомість Люся писала: «Не хочу, щоб ти усиновлював дитину через те, що хочу, щоб хоч ця дитина дійсно мені належала... Дитина стільки ж моя, скільки і твоя. Я тобі її тільки нав'язувати не хотіла».

Страшна доля чекала на сина В. Винниченка і Л. Гольдмерштейн. 28 грудня 1908 року в листівці Люся повідомляла Володимира: «На дворі страшенно холодно вже третій день, сніг, топить треба багато, а угля нема. Та ще Володік

трохи заслаб. Страшений насморк, так що прямо з глаз слози течуть, охрип, і взагалі якось не по собі, такий неспокійний».

Далі сталася катастрофа. Володік помер на початку 1909 року, проживши лише три місяці. У смерті дитини Люся звинуватила В. Винниченка, який у цей час переживав тяжку депресію. У листі до Є. Чикаленка (21 лютого 1909 р.) пише: «Останніми часами я мав багато важких переживань, які знов довели мою нервову систему до поганого стану. А оце недавно в мене помер син (трьох місяців) при тяжких обставинах. Це вкрай зопсуvalo мої нерви».

Проте в цій фатальній історії було ще багато загадкового, чому вкрай важко знайти якісь раціональні пояснення. Наприклад, ще восени 1908 року В. Винниченко написав п'єсу «Memento», в основу сюжету якої він поклав історію своїх стосунків із Люсею Гольдмерштейн. Письменник надіслав цю драму до «Літературно-наукового вісника» і просив Є. Чикаленка прочитати її й висловити йому свою ширу думку. Натомість меценат дав розгромний відгук, оскільки вважав, що це не художній твір, а публіцистика, одягнута в одіж красного письменства. Володимир Кирилович написав у відповідь: «На Вас не сержуясь, навпаки, дуже дякую за шире слово. Одповіді критикам писати не буду. Постараюсь свій досвід і те, що бачу в житті, малювати без вкладання поучення. Так може й справді краще буде. Спробую. Упертості в мене немає, тільки починаю бачить, що мені треба виступати інакше. Послухаю Вас, подивлюсь».

П'єса зрештою була надрукована в «Літературно-науковому віснику» на початку 1909 року, якраз тоді, коли «притяжких обставинах» не стало дитини В. Винниченка і Л. Гольдмерштейн. Коли Люся прочитала її, вона одразу зрозуміла й упізнала історію їхніх непростих стосунків. Із болем вона писала: «*Memento*»: Володік, моя крошка. «*Memento*! Я читала і переживала муку. Ти не забув ні одного моого слова...» Страшна підозра почала душити бідо-лашну жінку: у житті не буває таких вражаючих збігів, не може бути!

У п'єсі «*Memento*» художник Кривенко заводить роман із жінкою на ім'я Антоніна, але, керуючись улюбленим гаслом В. Винниченка «чесності із собою», крім плотських утіх та ідеї «вільного кохання», нічого іншого обіцяти їй не збирається. Він, як і сам письменник, дізнавшись, що Антоніна завагітніла, лютує: небажана дитина може завадити його ідеально вибудованій системі життя. В Антоніні ж проходить материнський інстинкт. І хоч Кривенко наказує їй позбутися плоду, жінка не має сили цього зробити: «Я не вб'ю своєї дитини...» Докори Василя щодо її «покірності темним інстинктам» викликають у неї незгоду («це великий інстинкт») і навіть ледь приховане обурення Кривенком: «Що ти за бог такий, всезнаючий?» Може, саме ці слова і впізнала Люся, читаючи п'єсу. Фінал цього твору взагалі не давав їй спокою. У п'єсі історія з небажаною дитиною закінчується тим, що художник Василь Кривенко виносить немовля на холодний вітер — і воно незабаром помирає.

Мотивується цей страшний вчинок Кривенка тим, що він не хоче, щоб його спадкова хвороба передалася дитині, «запрограмувавши» її подальші муки й нещасть.

Мине багато років, і в одному з листів В. Винниченко нарікатиме на «спадкову фамільну нашу хворобу», якої не уник і він сам. Очевидно, тоді, в 1908 році, небажаність дитини була певною мірою пов'язана саме із цим фактом.

Люся робить жахливий висновок, якому всіляко шукає підтвердження: «На думку, що Володік умер не випадково, подтолкнули мене Юркевичі, — пише вона Винниченку. — Я страшенно кричала, що цього не може бути, яйому... довіряла, він любив його уже не як свою дитину, а і як крошку Володіка... Підтвердила це Єлена, сказавши в день свого виїзду Марусі, що ти його задушив навмисне...».

Маруся, яка була дружиною Левка Юркевича, з остріхом писала В. Винниченкові, що Люся перебуває на межі божевілля. Справді, незабаром Л. Гольдмерштейн відправили до Полтави.

В. Винниченко писав їй: «Прости, Люсю, всі гріхи мої вільні й невільні перед тобою. Найтяжчі, може, страждання я дав тобі для того, щоб не було ще тяжких. Скажу ще про сина. Нікого й нічого на світі я ще так, з такою ніжністю і з таким болем не любив, як його. Одна думка про його такою хвилею любові облива мое серце, що трудно дихать. Навіть тепер, зараз. Хочеш, вір моїм словам, хочеш, ні. Але сказав це тобі раз назавше, і ніяких питань мені про це

ніколи не став. Бо всяке питання є сумнів, а сумнів словами розігнати важко...»

У цій загадковій та трагічній історії є ще одне ім'я — Соня Задвина, яка писала В. Винниченкові екзальтовані листи, штучні та надзвичайно емоційні: «Вдвоем, рука в руку ...зажить красиво, бурно нашей, только нам одним известной, жизнью, объединяя вокруг «наших» целей все лучшее. ...Я держала драгоценный сосуд с лучшим миром моей души «любовью», его разлили небрежно и смешали с землей...»

Письменник підлаштовувався під її стиль і відповідав щось на кшталт: «Берегись, Соня, я дик в любви... с скрежетом зубов могу и нож всадить тебе... Если любишь душой и телом — приходи сегодня вечером...»

Цікаво, що в одному з листів Володимир Винниченко розповідає одну з історій свого життя, яка допомагає краще зрозуміти його внутрішній стан, оскільки йдеться в ньому про невдалу спробу... самогубства! «...Когда-то я стрелялся. Я решил умереть. Вместе с друзьями я пошел за город. Там вдруг стал волноваться, и мои друзья (женщины) в страхе убежали от меня, предчувствуя мое намерение. Был вечер, помню, тучи низко ползли над землей, будто громадные темные кошки терлись грудью об землю.

Я вынул револьвер, собрал всю волю в один узел, собрал к этому узлу все мрачные и злобные мысли, собрал всю гордость и, надавив ногою ужас смерти, толкнул узел, поднял руку к виску и, весь зазвенев диким безумным напря-

жением, ожиданием таинственного, громадного, потянул за курок...

Слабо щелкнула сталь... И больше ничего: осечка. Это было до трех раз. Три раза я напрягал свою волю, и три раза нужно было посмеяться надо мной. За четвертым разом дрожащей обессиленной рукой мне удалось ранить себя в голову», — писав він.

Софія Задвина знала про стосунки Володимира Кириловича з Люсею Гольдмерштейн, в одному з листів до Софії він раптом зізнається: «Мне жаль ее (Люсю), жаль мучительно... Порой же я ее ненавижу, презираю, готов причинить ей сознательно муки. <...> Всей своей кровью из народа я ненавижу в ней упадочность панства, никчемность, негодность, негодность к жизни». Люся також знала про Софію й ревнувала його до неї. Навіть більше — писала йому таке: «Я ненавижу двох людей», — і називала при цьому імена Соні й ще якоїсь Єлени, додаючи при цьому: «Я так певна, що якби вони не трапились на твоєму шляху, то Володік би жив».

Коли В. Винниченко збирався нелегально відвідати Росію, він написав Люсі: «Я приймаю виклик твій і нітрошки не сумніваюсь в тому, що ти можеш пристрілити мене, можеш підняти процес і всіма правдами й неправдами доводити, що я повинен у смерти нашої дитини. Можеш навіть видати мене російському уряду, коли зможеш. Можеш звернутись до преси, і... І що? Тут ти безсила. Але ніякого роду помсти я не боюсь, Люсю. Ідучи на Україну, я сам під-

писую свій смертний присуд. З першим же арештом я кінчує своє життя...»

Але на той час Люся вже мешкала в Полтаві, її біль поступово починав ущухати. Вона навіть написала В. Винниченкові, мабуть, щоб досадити йому, про свій новий роман: «Є в мене людина, яка любить мене... Мені приємно, як я бачу, як він бліdnіє від страсті...»

Життя тривало, але тема втраченої дитини мала продовження у творчості Володимира Винниченка, щоразу набуваючи нового трактування.

Із лютого 1911 року письменник починає вести «Щоденник». Поступово це стало звичкою, якій він не зраджував уже до самої смерті: він залишив 40 записних книжок, понад 12 тисяч сторінок записів!

В. Винниченко, ведучи щоденник, ставив собі за мету самовивчення, самооцінку та як наслідок — самовдосконалення. Через це з'явилися записи, які, з одного боку, містять власне самоаналіз, а з другого — обґрунтування потреби в ньому. У «Щоденнику» письменник відобразив свої уявлення про оточуючий світ. Допитливий дослідник і звичайний читач зможуть знайти в цих текстах переосмислення цінностей, інтересів та емоцій, тобто те, що притаманно багатьом щоденникам. Але є тут і справжні проекти, плани, цілі, програми, здійснення яких прагнув митець передусім у суспільній діяльності. На сторінках його щоденника є докладні дослідження праць Бергсона,

Вундта, Епікура та Шопенгауера. Мабуть, саме ці роботи допомагали письменнику створити власну концепцію моралі.

Питанню пошуку шляхів до щастя присвячена не одна сторінка! Де ж шукати вірну дорогу: може, в узгодженості бажань і можливостей, слова й справи, фізичних і духовних сил? Чи підґрунтам для досягнення особистого щастя може стати «нова мораль», особиста система моральних цінностей, яку намагався втілити в життя сам В. Винниченко? Вінуважав беззаперечним, що людство прагне щастя: «Єдине, що маємо право констатувати з абсолютною певністю, це ж що не зважаючи на всякі наші теоретичні розходження, ми всі (хочемо того, чи не хочемо) мусимо підлягати законамі прагнення щастя...»

Що ж таке щастя? Ось як на це питання відповів митець: «Ми не кажемо: щастя є багатство, слава, чеснота, кохання, обов'язок, родина, нірвана, себто володіння якоюсь однією чи навіть кількома цінностями — силами. Ні матеріальні, ні духовні цінності, ні кожна зокрема, ні навіть усі вкупі ще не дають довгої постійної радості життя, себто щастя. Маючи і багатство, і славу, і здоров'я, і чесноти, і владу, і все, що хоч, маючи часом і великі насолоди від них, щастя все ж таки можна не мати, і можна бути навіть нещасним. Життя повне доказів цьому.

Чого ж воно так? Того, що ніяких людських, моральних твердих, а надто вічних цінностей немає. Добро і зло, як хвилі на воді, переливаються одне в друге. Те, що тільки що

було добром, через хвилину стає злом. Що для одного щастя, те для іншого дурниця. Іншими словами, будь-яка людська моральна цінність є відносна. Отже, шукати такої абсолютної речі, як щастя, треба в чомусь постійному, надійному. А таким є закон погодженого взаємовідношення елементів буття. Себто: хоч би які зміни не відбувалися в речах, в наших цінностях, чи то фізичних, чи духовних, взаємовідношення між цими речами залишається постійним, вічним, як вічні закони природи на землі.

Багатство, сила, здоров'я, кохання окремо, ні навіть усі разом, коли вони не погоджені з собою, щастя не дають. Тільки дійова рівновага цих цінностей та погодженість їх між собою та з силами назовні нас дає той стан, який ми можемо з цілковитим правом назвати щастям».

Розуміння проблеми щастя В. Винниченком у різні періоди його життя, звичайно, змінювалося, він пропонував різні способи досягти гармонії в собі та між людьми. Були серед цих шляхів і неупереджене споглядання життя й себе в ньому, і «доброзичливий егоїзм» або навіть «філософія сміху». Щоправда, кожного разу він розчаровувався у власних переконаннях, певною мірою спростовуючи свої теорії, усвідомлюючи, що його визначення цього, як і всіх інших, так званих «вічних» понять, не є вичерпним.

У пошуках щастя та нових цінностей В. Винниченко стикається з постулатами релігійної моралі, зокрема християнської. До проблеми релігії, релігійної свідомості та релігійної моралі він звертається на сторінках «Щоденни-

ка» протягом 1914—1925 років, але не систематично, а лише час від часу. Зрозуміло, що його бунтівній натурі не імпонували насильницькі методи насадження релігійних моральних норм. Фальшивість, на думку письменника, релігійних почуттів і подальша руйнація морально-етичних ідеалів комуністами — ось що хвилювало його. Де ж джерело проблем? Саме у розходженні слова й справи, неспроможності нової влади «насадити» нову мораль, що навіть не намагалася позбутися старої психології, і була її головна вада.

Це було порушення принципу «чесності з собою», на якому наполягав В. Винниченко. На його думку, цей принцип мав бути перенесений на міжособистісні та соціальні відносини, чого б це не стосувалось — почуттів до коханої людини або політики. Хоча саме в політиці ця теорія стала майже перешкодою, яка не спростовувала, а швидше створювала конфлікти.

В. Винниченко намагався діяти на політичній арені, усвідомлюючи власну діяльність. Питання політичної етики й моралі, які базувалися на загальнолюдських морально-етичних цінностях — ось що хвилювало його. Але якщо в художній творчості ці проблеми осмислювалися письменником неодноразово, то в реальному житті йому довелося опинитися на межовій позиції — і тоді, і сьогодні його політична постать викликає неоднозначні почуття. Саме тому митець немов переховувався в літературній діяльності: вона давала йому свободу вибору, волю діяти

на свій розсуд, чого політика ніколи б не дозволила вільній особистості.

Взагалі постулат «нової моралі» виявився неоднозначним: в одних випадках «чесність з собою» дозволяла В. Винниченкові перейти на якісно вищий рівень самосвідомості — до «над-особистісної самосвідомості», в інших — ставала перешкодою на шляху пошуку конструктивних рішень. У його щоденнику минулий час майже відсутній, оскільки він цікавився майбутнім, ніби використовуючи потік життя як матеріал для творчості. Його життя тісно переплітається з літературою, особливо коли письменник намагається розробити варіанти розвитку подій, сконструювати моделі майбутнього в політиці або творчості. Він завжди говорив те, що думав, завжди діяв так, як вважав за доцільне, нерідко завдаючи шкоди не тільки собі, а й людям зі свого найближчого оточення, товаришам по партії.

Не раз за сорок років ведення щоденника В. Винниченко вдавався до самоаналізу. Мабуть, найбільш яскраво хід його думок виявився в такому записі: «Яка ціль щоденників і записок, що проводяться людьми, особливо видатнішими, літераторами, політиками і т. п.? Дати про себе докладніші інформації, викрити перед широким читачем інтимні боки свого життя, дати йому ключ до кращого розуміння себе? Чи ціллю є — викласти свій досвід і тим дати поміч в орієнтації серед життєвих конфліктів і всяких труднощів? Інформація чи навчання? (Мова йде, розуміється, про ті записи, які заздалегідь призначаються автором до друку, до

оголошення перед широким загалом.) Та чи інша мета може хоч почасти бути досягнута тільки з одною умовою: щирість записок. Найбільш оголена, безоглядна, до найтаємничих куточків правдивість, одвертість, об'єктивність. Без цієї умови ні інформація, ні навчання не можуть бути досягненні. Справжня, найглибша суть людини є під найбільшим прикриттям, там, де багато накидано згори...

Але чи можливо людині бути до кінця щирим і одвертим? Чи не лежить у кожній ії клітинці, у кожному рухові ії «я» закон самоствердження в житті, який виявляється в бажанні якщо не дійсними якостями прикрасити себе, то вигаданими? Чи можливо, щоб людина, викриваючи всю свою суть до найсхованішої глибини, свідомо йшла на знищення власної цінності в очах інших? Чи можливий такий бунт, таке порушення закону самоствердження?

Здається, ні. Бо навіть, коли б хтось довів свою щирість і об'єктивність до таких меж, то підлеглість закону самоствердження, бажання підняти свою цінність виявилася би у свідомості цієї найбільшої щирості, в свідомості своєї видатності ось цим «гріхом». Герострат є добрий приклад цього. Гордість з своєї сили в щирості і одвертості компенсувала б втрату в ознайомленні себе з негативними сторонами свого «я»...»

Виявляється, імпульсивний і темпераментний «порушник правил», В. Винниченко водночас відчував постійну потребу в самоорганізації й самодисципліні, що лише підкреслює суперечності його натури, бо затягній і самовпев-

нений з оточуючими, він був безжальним і до себе. Це за- свідчують ті жорсткі висновки, які він робить у щоденнику, щодо власних вчинків.

1911 року в житті письменника стається одна визначна подія, яка триватиме довгі сорок років. Йдеться про... шлюб!

Так, бунтар, який завжди обіцяв жінкам лише «дружні стосунки», теж зрештою одружився. І скільки б до цього не було жінок у житті В. Винниченка, скільки б листів не було написано до інших, однак центральне місце в його житті сорок років поспіль посідала лише одна жінка. Батьки назвали її Розалією, він же звав її ласково Кохово — від слова «кохана».

Володимир Винниченко й Розалія Ліфшиць уперше зустрілися у студентській громаді в Парижі наприкінці 1909 року, а вже наступного року вони разом відвідали італійське курортне містечко Каві ді Лаванья.

28 березня 1911 року у Флоренції В. Винниченко одружився з випускницею паризької Сорбонни (факультет медицини). На той час Розалії було двадцять сім, а Винниченкові — тридцять один. Своєму «хрещеному батькові» в літературі Є. Чикаленку він того ж року написав листа: «Давненько я вже не писав до Вас, Євгене Харламповичу! Ви десь певне про мене вже й забули. А я про Вас не забуваю. Не дивлячись на різні непорозуміння, згадуючи Вас, я завжди маю таке чуття, немов згадую про батька. Може,

Вам неприємні ці «ізліянія», але, по широті, не можу інакше схарактеризувати свого відношення до Вас. Крім того, оселяючись в Галичині і входячи в стосунки з тутешніми людьми, що стоять на чолі національного і громадського руху, я проти волі рівняю їх з Вами і це порівняння примушує мене ще більше цінити і поважати Вас, хоч ми й стоймо на позиціях «батьків» і «дітей».

Я сказав, що оселяюсь в Галичині. Це через те, що я вже перейшов у нову стадію свого життя: маю сім'ю і хочу, щоб моя сім'я була зв'язана з життям моого народу. Женився я, себто зійшовся з тою женою, від котрої хочу мати дітей, вже більше як півроку, але до цього часу не міг нічого певного сказати, бо цей час був часом проблемного шлюбу. Ми ще не знали одне одного і не могли сказати, чи зможемо заснувати сім'ю. Тепер це більш-менш вияснилося. Жінка моя — жидівка, але ми погодились, що сім'я буде українською і будемо мати дітей тільки тоді, коли мати їх підготується остільки, щоб вони могли бути виховані українцями. Поки що я цілком задоволений тим способом будування сім'ї, який вибрав. А життя покаже, в чому помиляюсь.

Я знаю, Євгене Харламповичу, Ви будете посміхатись, читаючи цього листа. Що робити: на щастя чи на горе я — українець, а «хахли», відомо, дуже упертий народ. Не дивлячись на гвалт, глум, на поховальні статті і некрологи моїм «проповідям», я хоча чесним з собою, все-таки стараюся ці проповіді перш усього сам здійсни-

ти. Я хочу збудувати собі таку сім'ю, щоб вона відповідала своєму природньому призначенню, а не приписам моралі й законів».

Але не зважаючи на всі ці теоретичні розмірковування, Володимир Винниченко та Розалія Ліфшиць вели романтичне листування, сповнене кохання та пристрасті.

«Кружится голова, звон в ушах и все время мысли о тебе, об одном и всегда. Спрашиваю себя, люблю ли тебя только ради себя? Знаешь что? Если бы вдруг я узнала, что другая женщина сделает тебя счастливым — я отдала бы тебя ей и ушла бы от тебя навеки. Милый, если бы ты знал, как мне хочется, чтобы ты был счастлив! Мне кажется, что ты ужасно устал и что тебе нужно немного покоя, и мне так жалко, что я не могла дать тебе его и, может быть, не смогу. Но у меня есть уверенность в себе, я чувствую, что тебе не будет тяжело со мной, я не обману тебя. Только бы ты не переменился ко мне», — писала Розалія у квітні 1911 року.

Ця гарна, статна жінка мала свої таємниці, можливо, саме цим вона і приваблювала чоловіка. У неї часом були зміни настрою, які їй самій здавалися незрозумілими: «Прошел день, пришло твое новое письмо, и опять все изменилось. Постараюсь, насколько смогу, объяснить тебе, что я думаю и чувствую. Милый, я не знаю себя, не знаю, почему вдруг весь свет меняется в моих глазах, почему от одного слова, от одного жеста приходит страшное отчаяние, и нет другого выхода, как смерть.

Откуда это все? Не знаю и не понимаю. Хочу, чтобы ты сам почувствовал, что это такое. Когда вчера я читала твоё письмо, я чувствовала, что жить невозможно, что конец всему; и казалось мне, что в моей душе нет ничего, все изорвано, сожжено навсегда. Потом я решила ждать, не посыпать моего письма пока. И когда утро принесло мне твоё письмо опять, понемногу я стала воскресать.

Сейчас не ясно даже понимаю, что так оскорбило меня? Ведь ты же не знаешь меня, ты почти не знаком со мной. Все может случиться, и надо не бояться говорить обо всем».

І відразу ж — несподіваний поворот: Розалія доходить висновку, що їй, коли ще не минуло і місяця подружнього життя, слід залишити Володимира!

«...Не могу прийти к тебе теперь. Все существо мое протестует против этого. Как равная, свободно я пришла к тебе, и как равная ушла бы от тебя. Где же жалость, зачем нужна она? Я ненавижу всякое насилие так же, как ты, над собой и над другими. ...Знаю, что теряю в тебе, но не могу иначе.

...Может быть тебе не будет понятно, почему я не могу, но тогда ты просто поверь мне. Чувствую страшную тоску и не стыдясь говорю тебе о ней. Нет у меня ложной гордости и не из-за нее я ухожу от тебя. Хочется мне так много сказать тебе, и не могу. Будь счастлив и свободен. Может быть, все так и нужно. Кто знает? Прощай. Не жалей меня, как не жалею тебя я. Не пиши мне, не надо ничего выяснять».

Проте наступного ж дня настрій молодої жінки змінився: «Вот и еще одно письмо, милое, нежное, такое, что за него не жаль отдать целый год жизни! Запахло морем и лесом, показалось солнце. Если бы быть там! И вот я знаю, что еще долго-долго не увижу тебя, и долго буду жить с беспрерывным желанием. Может быть без этого я, как богач, и не сознавала бы своего счастья?

Сегодня ты уже получил мое отвратительное письмо, и Бог знает, что думаешь теперь! А я... для меня все это уже в прошлом. Пришло что-то темное и страшное, чуть (?) не разбило мое нежное счастье и ушло. Пусть проходит все темное и слепое мимо. Не хочу поддаваться и не отдам без борьбы счастья, которое дано мне.

Не понимаю времени; считаю дни, считаю то, что отделяет меня от тебя, но не соображаю, сколько же это?

Пусть тебе будет хорошо и радостно жить, потому что этого ты вполне достоин, и за то еще, что немножко любишь меня. Целую крепко милые глаза мои. Благодарю за выполненное так хорошо поручение. И умираю от зависти и ревности ко всему, что около тебя».

Зрозуміло, що ці стосунки не були сповнені спокою й миру, чого так прагнув Винниченко. Але, як це не парадоксально, дивний збіг інтересів та поглядів став зрештою запорукою міцного та довгого подружнього життя.

В еміграції письменник почав освоювати нові літературні форми — п'єси і романи. Одна за одною з'являються

його п'єси: «Дисгармонія», «Щаблі життя», «Мементо», «Дорогу красі!».

Навіть друзі Володимира Винниченка вважали ці драми зовсім не придатними для сцени, Є. Чикаленко писав у щоденнику: «Я раз у раз довожу йому, що треба написати низку п'єс для сцени і тоді він матиме ренту, з якої й житиме, але він все «мудрствує лукаво»: пише п'єси, в яких тенденція не випливає з обставин живого натурального життя, а обставляється штучно видуманими обставинами, а через те п'єси його роблять враження публіцистичних трактатів у діалогах, а не сценічних п'єс, а до того ще й нецензурні, або з політичного боку, або з морального. На такий же копил пошила і п'єса «Дорогу красі!»

Натомість п'єса «Брехня» захопила друга письменника. Із полегшенням Є. Чикаленко занотував у щоденнику: «Певне цензура дозволить обидві ці п'єси, і ми матимемо в цім сезоні дві нові п'єси Винниченка. Слава Богу!»

В. Винниченко продовжував творити, швидко, немов на одному диханні. Проте він не полюбляв редакторської роботи, якої потребував тільки-но написаний текст: коли твір одразу не складався як певна гармонійна цілісність, авторуважав за краще знищити його й написати щось нове. «В мені починає загорятись завзятість. Цю п'єсу знищу, але не покладу пера в цій сфері до того, поки не признаюсь сам собі, що не можу писати п'єс. Хай ще дві-три проби, але мушу ж я схопити те, що із філософських трактатів робить

п'єси. Гауптман, Ібсен теж беруть ідею і відносять її в дію й образи...» — писав він до Є. Чикаленка.

1907 року В. Винниченко намагався залучити до співпраці в задуманому ним збірнику «Дзвін» Лесю Українку. Тоді він пропонував надрукувати її вірші. Врешті-решт, уже пізніше, коли «Дзвін» став журналом, Леся надрукувалась у ньому, правда, не з віршами, а з твором, у якому йдеться про митців, яких спокушають переходом у чужу культуру. Це була драматична поема «Оргія».

Цікаво, що Леся Українка, напевне, не тільки навмисне надрукувала цій твір у журналі, де редактором був В. Винниченко, а й ідею «Оргії» також мала завдячувати саме йому. Чоловік Лесі Українки, Климент Квітка, у спогадах відзначив, що створення «Оргії» має безпосередній зв'язок з «поводінням Винниченка».

На той час між Лесею Українкою і Володимиром Винниченком виникли дуже напруженні стосунки. Навіть коли він запросив її взяти участь у журналі «Дзвін», вона довго розмірковувала та вагалася. Річ у тому, що їй дуже імпонував напрямок журналу, але... вона мала серйозні антипатії саме до В. Винниченка, а власне — до його, як вона вважала, зради національній справі.

То що ж саме спонукало Лесю Українку до таких висновків?

Коли навесні 1908 року письменник мешкав на Капрі й мав ще дружні стосунки з М. Горьким, романи Винниченка починає друкувати Московське книговидавництво «Зна-

ние». Потім творчістю українського митця зацікавилося видавництво «Земля», в якому було надруковано його роман «Чесність з собою» (всього до 1917 року це видавництво надрукувало вісім томів Винниченка).

А в червні 1910 року Володимир Кирилович одержав листа з книговидавництва «Польза». Редактор повідомляв, що має намір публікувати деякі твори українських письменників й бажав це розпочати з його творів, додаючи: «Одна надежда на Вас, как вождя современного культурного движения на Украине». І навіть коли деякі твори Винниченка підпадали під вогонь критики, їх друкували — не одне видання, так інше. Ця увага була до вподоби молодому амбіційному автору. Критикують — нехай, але ж читають, розмірковують над його парадоксальними висновками щодо життя та революції. Але увага увагою, але були й інші потреби в талановитої людини. Треба ще їсти, десь жити. Винниченко перебував у стані постійної матеріальної скрути, борги переслідували його все життя. А друкування творів у російських виданнях забезпечувало прибуток.

Влітку 1910 року В. Винниченко створив неоднозначний роман «Чесність з собою». Ця річ теж не була сприйнята видавцями, які вважали, що передплатники будуть обурені, якщо журнал друкуватиме аморальні твори. Письменник негайно переклав роман російською мовою, розмістив його на сторінках збірника «Земля» й отримав при цьому доволі солідний гонорар.

Після одруження зв'язки Винниченка з російськими видавництвами посилилися. «Українська хата», «ЛНВ» та інші україномовні періодичні видання платили мало. І хоча створене Є. Чикаленком «Товариство підмоги» доплачувало авторам, цих грошей не вистачало. Меценат за- нотовував у щоденнику: «Винниченко, що живе виключно з літературної праці і по такій ціні не може заробити більше тисячі рублів на рік, через те ѿ добивається місця в російській літературі, бо на таку суму з родиною за границею не проживеш».

Що ж, чим би не керувався В. Винниченко, коли почав тісно співпрацювати з Пітером та Москвою, але сприйняття це позитивно в Україні не змогли. Як зазначив сам письменник у листі до М. Горького: «Что печатается в русской литературе, то в украинской конфискуется и преследуется». Скаржився він і Є. Чикаленкові: «Трудно, Евгène Харламповичу, бути українським літератором, несеш як якусь наслідственную хворобу на собі свою національність. Скинути її — неможливо, як неможливо з блондина стати брюнетом, але ж і нести нелегко. Ось в цій історії з «Вісником»... Чи є в моєму бажанні, щоб мені друкували все, що я напишу (керуючись тільки художнім принципом) щось нечуване, як мені одписав редактор? І чи не більш нечуване те, що письменник не може писати, бо не має місця де друкувати?..»

В. Винниченко мав щодо російської літератури серйозні наміри: він почав писати велику повість російською мо-

вою! Письменника відмовляли, нагадували про популярність його творів серед молоді, про органічну пов'язаність із рідним ґрунтом, але кому вони все це казали! Гордовитому, упертому бунтареві, який бурхливо протестував проти несвободи, обмежень, які вимагали від нього українські критики та видавці, хоча водночас він усвідомлював свій обов'язок перед нацією.

Творчість Винниченка засуджували: на сторінках українських видань нерідко з'являлися грубі й злі відгуки про його діяльність. Одного разу його охrestили навіть «літератором-гермафродитом»! Звичайно ж, малась на увазі саме його роздвоеність між українською і російською літературами.

Взагалі письменник дійсно опинився між двох вогнів: на Батьківщині йому закидали національне відступництво, а в російській літературі його дратувала зверхність авторів до всього українського. Він навіть надрукував у газеті «День» «Листа до російських письменників», у якому дорікав тим, що персонажі-українці в їхніх творах часто постають спрощеними: «Завше і скрізь «хочол» — трошки лінивий, трошки хитрий, неодмінно лінивий, меланхолійний і часом добродушний. І рідко-рідко — це недалекий, сентиментальний, але не злий простак, як от «хочол» М. Горького».

Саме ця ситуація й викликала змішані почуття Лесі Українки до творчості В. Винниченка. З одного боку, вона усвідомлювала силу його таланту, стежила за його творчі-

стю і вважала шедевром його оповідання «Голота», мистецьку цінність якого оцінювала дуже високо. З іншого боку, вважала, що він марнував свій дар. Не сприймала письменника ні проповідництво нових моральних учень, ні намірів В. Винниченка приєднатися до російської літератури.

Саме тоді створює Леся Українка драматичну поему «Оргія». Поетеса, звичайно, хотіла висвітлити взаємини двох культур — української і російської, задля чого використала художній прийом: дія її твору відбувається за часів, коли Рим підкорив Елладу. Головний персонаж Лесиної драматичної поеми, Антей, еллінський співець, не хоче здобувати славу та винагороди ціною відступництва. Завойовники пройшли по еллінах, «як по містках, до храму слави всесвітньої». Тепер Рим спокушає митців прославляти нового господаря. Поступово під крило переможців переходять учень Антея Хілон, друг — скульптор Федон та дружина Неріса. Антей втрачає своє оточення, але його віданість своїй батьківщині безмежна. Він не збирається переступати через честь, яка для нього дорожча за гроші й славу, він розуміє, що таке обов'язок перед своїм народом, своєю нацією. Як співець свого народу, він хоче слави та призnanня — але «признання в ріднім краї без помочі ласкавих переможців».

У цьому творі висвітлена позиція Лесі Українки щодо вибору В. Винниченка та його дій, які вона, безперечно, оцінювала як зраду, потурання вимогам «переможців». У листі до Є. Чикаленка письменник згадував Лесю Українку

саме у зв'язку з болісною для нього темою: «Біда мені, Євгене Харламповичу, з «щирими» нашими... Українські патріоти хвилюються від благородного гніву на мене, що я «перехожу до росіян». А, мабуть, ні один не спітав ні себе, ні мене, чи я маю що їсти... Та що казати про «рядових», коли Леся Українка і та накинулась була на мене за це. Я їй вияснив, і вона зрозуміла. Може, вияснити і іншим, хай не псують собі крові по-дурному?»

І він пояснює свою позицію тим самим чином, який вибрала і Леся Українка — пише роман «Хочу!», що тематикою тісно пов'язаний з «Оргією».

Головним персонажем своєї «літературної відповіді» В. Винниченко робить російського поета, такого собі зросійщеного українця, Андрія Халепу. У ньому несподівано пробуджується національне «я», і, зрештою, він повертається в рідну українську стихію. Герой на самому початку роману робить спробу самогубства, бо він, по-перше, ревнує легковажну жінку, яка завдала йому душевних мук своєю жорстокістю, а, по-друге, він відчуває невдоволення самим собою та розчарування недосконалістю світу. Проте, на щастя, спроба самогубства виявляється невдалою, життя Халепи рятує щасливий випадок. Після цього він зближується з родиною Сосненків. Під час спілкування із старим Сосненком Андрій дізнається про українську історію, «нешансну націю», національне відступництво, український індивідуалізм та інші слабини національної вдачі, про невідкладну роботу з відродження українства. Усе це праг-

нення свободи, незалежності, навіть просто щастя — усе концентрується у вигукові: «Хочу!», що й став заголовком роману.

Життя мрійника-революціонера Петра Сосненка обирається в тюрмі. Андрій Халепа вирішує підхопити його мрії, він починає пошуки можливостей для втілення гуманного й прекрасного.

Власне, розв'язка роману дещо розтягнута, невикінчена: як можна довідатися з твору, у серпні 1914 року почалася війна і Халепа потрапляє на фронт. В. Винниченко, відчуваючи нелогічність фіналу, зазначав у щоденнику: «Скінчив «Хочу!», і страшеннє нездовolenня гризе і гнітить цілі дні. Дивна річ: поки писав, здавалось, що пишу те, що треба і що хочу. А скінчив і прочитав — зовсім не те і не так. Кінець я зім'яв і стиснув так, що він цілком не похожий на задумане. Зробив навмисно: занадто велика річ вийшла б і де я її помістив би? Та й тепер де помістити? По-російськи ще знайдеться, а по-українськи? Вічна історія!»

Натомість зрозумілою, чітко окресленою була головна ідея твору — показати, що відступництво Андрія Халепи сталося мимоволі, проте було подолане самопізнанням і внутрішніми прозріннями головного персонажа.

В. Винниченко був готовий постійно опозиціонувати себе до всіх, у цьому йому допомагала безмежна віра у власні сили, навіть затята самовпевненість. Якщо оточення чи обставини в революційній діяльності, у творчості або прос-

то в життєвих ситуаціях були проти нього, що ж, він завжди міг протистояти їм. Його покровитель Є. Чикаленко це образно сформулював в одному з листів: «...у вас натура — як у тура».

Ця упертість, з якою В. Винниченко ні на йому не бажав поступитися, коли всі його найближчі друзі й прихильники та недоброзичливці взялися лаяти його за ризиковане експериментування у сфері «нової моралі», за надмір публіцистики у п'есах і романах, за «проповідництво», призвела зрештою до загострення конфлікту з українською громадою, читацькою публікою.

«Занадто я рано родився, мені год на сто треба було б запізнатись, тоді було б місце в українській пресі для того, що я можу написати», — із сумом відзначав літератор у щоденнику, закінчивши роман «Хочу!».

Але повернемося на деякий час назад. Життя родини В. Винниченків у Франції було безперспективним: Розалії не дозволяли займатися лікарською практикою в Європі (це було емігрантам заборонено), а письменник уже вкотре зіткнувся із фінансовою скрутою. Він писав про це Є. Чикаленку: «Ми тепер живемо в одній поганенькій хатинці поганенького пансіончика. Я студентом краще жив. Для того, щоб могти щось робити, я мушу кудись виїжджати, витрачаючи на ці поїздки ті гроші, які сам заробляю. Коли ж жінка зможе практикувати, умови нашого життя мусять поліпшитися».

Остаточно вирішивши повернутися до України, щоб провести конференцію УСДРП, В. Винниченко з Розалією під чужим прізвищем перейшов кордон на початку червня 1914 року.

Конференція пройшла вдало, почали відновлюватися зв'язки між партосередками в Києві, Харкові, Полтаві, Одесі, Кам'янці-Подільському. Але сталося несподіване: 1 серпня 1914 року почалася війна, усі кордони було закрито, і В. Винниченко з дружиною не змогли повернутися за кордон. Крім цього, уже не був таємницею факт його нелегального перебування в Україні! Про «емігранта Винниченка», якого наказувалося розшукати й встановити за ним агентурний нагляд, було повідомлено усім жандармським управлінням.

Дружина В. Винниченка була вимушена переїхати до батьків, які жили в Москві, та легалізуватися під своїм дівочим прізвищем. Її чоловік, маючи намір зробити спробу покинути Російську імперію, подався до Варшави. Однак, ця спроба виявилася невдалою: від Балтійського моря до Карпат кордон перетворився на лінію фронту, і письменників нічого не залишилось, як повернутися до Москви, де він розпочав підпільне життя, що тривало аж до революції.

Тим часом Росія потерпала у вирі війни. У серпні 1914 року розпочалася Галицька битва, впродовж якої російські війська захопили всю Східну Галичину разом зі Львовом і частину Буковини з Чернівцями. У середині бе-

резня 1915 року росіяни здобули найбільшу австрійську фортецю — Перемишль. Усі території, захоплені військами, автоматично долучалися до складу Російської імперії — і починався новий порядок: депортація української інтелігенції, перетворення національних шкіл на російські та оголошення корінного населення Галичини, Лемківщини і Буковини з часів Київської Русі росіянами і православними.

Обурений В. Винниченко, який не мав змоги відкрито висловити своє ставлення до цих подій, написав листа М. Горькому, очевидно сподіваючись, що той може донести всю несправедливість того, що відбувалось. Рядки цього великого листа сповнені емоціями: «...Как Вам известно, русское правительство, воюющее за «свободу и справедливость», за права угнетенных наций и тому подобные прекрасные вещи, разорило, уничтожило, смело с лица земли убогую свободу, молодые права украинской нации в Галиции. Разоренные Бельгия, Сербия, Польша, о которых так много и справедливо сокрушаются в России, все-таки менее несчастны, чем Украина — у них оставлена их душа, оставлено то нематериальное, что иногда дороже материальных богатств. Украина же буквально, в прямом и переносном смысле, изнасилована, обесчещена, ограблена до последнего крейцера и до последней крошечной газетки.

Мало того, завоевывая Галицкую Украину, русское правительство одновременно завоевывало и Российскую. Вам, конечно, небезызвестно, что закрыты все современные из-

дания на украинском языке в России, что компания хулиганов в Киеве диктует нам законы Нашого языка, изменяя по своему желанию правила правописания, что арестовывают людей за то, что они говорят по-украински, что мы с минуты на минуту ждем закрытия наших книжных магазинов — единственного жалкого оплота нашей несчастной культуры...

Русское общество молчит, молчат все так громко и благородно кричащие об освободительных целях этого величайшего из преступлений правительства, называемого Великой войной. Молчат публицисты и литераторы, так яростно негодующие там, где им разрешено. И если по одним поводам кричат и негодуют, а по другим молчат, то всякий имеет основание заключить, что одни поводы этого заслуживают, а другие — нет».

М. Горький нічим не міг допомогти В. Винниченкові, але обставини й без його втручання змінилися: поразки на фронті у 1915 році пригальмували свавілля російського уряду, українські книгарні не заборонили, і національні періодичні видання продовжували існувати, хоча й під пильним наглядом цензорів.

Володимир Винниченко з дружиною переїхав до Харкова і оселився в селі Карабівці біля Мерефи. В їхньому будинку відбулося немало зустрічей з представниками харківського і катеринославського осередків УСДРП. Почалося видання тижневика «Слово», призначеного для поширення серед робітників, і хоча формальним редактором був

«цілком благонадійний» чоловік, насправді ж редактування взяв на себе В. Винниченко. У тижневику друкувалися статті С. Петлюри, В. Садовського, Ю. Тищенка. Проте газету заборонили вже після виходу першого номера.

У грудні 1916 року практично усі лідери українських соціал-демократів були заарештовані жандармами, і партія фактично розвалилася. Винниченкові вкотре довелося змінити паспорт та помешкання. Розалія влаштувалася працювати у військовий шпиталь і переховувала чоловіка в санаторії за годину їзди залізницею від Москви. Там він переховувався до березня 1917 року, займаючись літературною працею.

Як уже неодноразово згадувалось, письменник завжди захоплювався пошуком нової моралі та випробовував перспективність своєї ідеї «чесності з собою». Ще 1915 року В. Винниченко писав: «Ідея написати річ про шлюб усе більше й більше опановує мною. Я все ж таки хочу вірити при наймні в те, що кожне явище має свої причини або, інакше, має зв'язок з іншими явищами... І от я хочу з маси прикладів шлюбу вивести яку-небудь закономірність хоч для нещасливих шлюбів».

Питання, які не давали йому спокою, стосувались глобальних зasad — законів співжиття чоловіка й жінки. Чи базуються вони на боротьбі і ворожнечі, а якщо так, то в чому причина такого явища? В. Винниченка хвилювало питання: хіба людині не під силу утворити союз з іншою людиною та прожити з нею життя в злагоді, в обопільній до-

помозі й співробітництві? Вони з Розалією навіть проводили цікаві підрахунки: рахували шлюби, які знали, та визначали, скільки з них щасливих. Ось що записано у щоденнику В. Винниченка: «... 60 знаємо нещасливих, 4—5 щасливих і 5—6 під сумнівом. Та хіба ми можемо поручатись за тих 4—5, що вони дійсно щасливі? Через що ж це так? Невже справді закон співжиття чоловіка й жінки є боротьба і ворожнеча?»

Ці роздуми підштовхнули письменника написати роман під назвою «Шлюб», сюжет якого був пов'язаний із подіями з його особистого життя. Роман саме із цією назвою створено не було, оскільки висновків, яких митець дійшов стосовно цього питання, вистачило б на декілька творів: питання шлюбу порушуються у п'єсах «Пригвожденні», «Мохноноге» та романі «Записки Кирпатого Мефістофеля».

Фрагмент незакінченого роману можна знайти в «Щоденнику», серед записів, що фіксують нездійснені задуми автора. В основі — глибоко пережите непорозуміння з дружиною. Криза авторської свідомості, розлад душевних сил, конфлікт із самим собою — усе це було основою твору.

Проблема нещасливих шлюбів докладно аналізується і в п'єсі «Пригвожденні». Головний герой Родіон Лобкович робить таку ж процедуру, як і Винниченко з дружиною: він складає список усіх знайомих і друзів і з'ясовує, що «тільки дві пари й найшов щасливих, а сто двадцять три — ті пригвождені». «Пригвожденні» — це люди, які погодилися або вимущені вести сімейне життя, хоча насправді не кохають

одне одного. Це призводить до сімейного розладу та відбивається на їхніх стосунках.

Справжньою каторгою є подружнє життя найстаршої пари п'єси — професора Лобковича та його дружини. Ревнощі, докори, постійна помста одне одному за тридцять три роки спільногого життя — ось те, що є основою стосунків цієї пари.

Старша донька Лобковичів Настасія вже давно не кохає свого чоловіка, як і він її. Проте вони однаково люблять одну людину — їхнього маленького синочка, тому погоджуються жити разом — заради дитини, яким би пекельним не було це існування. Є в цій родині і приклад шлюбу за розрахунком: другій доньці Лобковичів Олімпіаді вже давно слід бути одружену, і з нею бере шлюб приват-доцент не першої молодості, щоб улаштувати свою кар'єру, ставши професорським зятем.

Третя донька Лобкович, Ольга, взагалі стає на позиції «вільного кохання», заперечуючи саму думку про шлюб. Це не дивно: перед її очима лише нещасливі шлюби, тому думка про заміжжя відлякує її.

Перед головним героєм, Родіоном Лобковичем, теж постає ряд перешкод: по-перше, виникає любовний трикутник, у якому задіяні він сам, курсистка-медичка Калерія Прокопенко та журналіст Гордий. Гордий безтязмо закохався в Калерію, і хоча він одружений, але ладен кинути родину, готовий усунути перешкоди на шляху до серця коханої. А Калерія — фатальна жінка, вільна у своїх діях та

уподобаннях, упевнена в собі, здатна до безтями закохати в себе чоловіка і з легкістю його покинути.

Родіон намагається жити за власними правилами, які б уберегли його від долі «пригвожденого». Він постійно розмірковує про свободу вибору в стосунках між статями, про пошук ладу із самим собою і, звичайно ж, жінкою.

Володимир Винниченко вкладає в уста персонажеві свої власні думки, які не раз можна зустріти на сторінках щоденника або у листах, наприклад, ідею пробного шлюбу, взаємної перевірки перед одруженнем, щоб зрозуміти, чи взагалі зможуть двоє вести сімейне життя.

Друга, найважливіша, перешкода для Родіона — це його погана спадковість. Родіона мучать галюцинації й марення, він на межі психічної хвороби. Обов'язок перед майбутніми дітьми, перед Калерією, яку Родіон кохає, жах перед хворобою та її наслідками — усе це не дозволяє герою одружитися. Він розуміє, що таке його рішення призведе до того, що він сам стане «пригвожденим», тому Родіон знаходить трагічний вихід — випиває отруту.

Між іншим, п'єсою зацікавився сам Станіславський, її мали взяти до постановки у МХАТі. В. Немирович-Данченко був у захваті від «Пригвождених», він написав з приводу цього твору Винниченка «величезного листа» К. Станіславському. Але письменник, коли особисто зустрівся з В. Немировичем-Данченком, то зауважив, що Художній театр зробить велике діло, коли візьме під свою оборону справу перетворення людини й перебудови шлюбу. По-

чувши це, режисер, мабуть, злякався відповіальності, оскільки після цих слів виразно змінився в поводженні. Це означало, що сподіватись на успіх уже не варто. П'єсі не судилося з'явитися на сцені МХАТу.

У липні 1916 року В. Винниченко починає писати роман «Кирпатий Мефістофель». Так сталося, що на цей час письменник переживав особисту драму, яка ускладнювалась його нелегальним перебуванням у Російській імперії як відомого діяча української соціал-демократичної партії та національно-визвольного руху. Той період був позначений важкими нервовими розладами, але це не зломило дух Винниченка.

Роман «Записки Кирпата Мефістофеля» був опублікований українською мовою в журналі «Промені» в січні 1917 року, а пізніше в «Літературно-науковому віснику».

Письменник намалював яскравий образ головного героя — Якова Михайліюка. Цей персонаж, орієнтований на архетип Мефістофеля, зберігав певною мірою його характерні риси: бажання керувати долею інших, спокушати їх на гріх, скористатися їхніми слабостями. В ньому відчувається духовне заперечення моралі, зверхність власного «я».

В. Винниченко ніби підкреслює близькість до первісного образу і деталями демонічної зовнішності персонажа: чорним кольором волосся, гострою борідкою і густими бровами, «схожими на дві лохматі гусеници». Але «кирпатому Мефістофелеві» притаманні також співчуття, жаль і навіть любов.

Важливим у концепції роману «Записки Кирпатого Мефістофеля» є «міф про надлюдину» (тут В. Винниченко знову повернувся до ідей Ф. Ніцше, де на перший план висувався тип людини, яка мала б бути не схожою на інших, яка мала б піднести над загалом, стати і проголосити себе напівбогом, залежати у всьому тільки від себе). Головний персонаж Яків Михайлук зовнішньо привабливий, має успіх у жінок. Він інтелектуал та тонкий психолог, якому до вподоби проводити над людьми, які його оточують, інтелектуальні експерименти, володарювати над ними. Але зрештою він сам перетворюється на піддослідного для себе самого, бо у Винниченкового Мефістофеля занадто багато імпульсивності, м'якості, мрійливості та чуттєвості.

Після Лютневої революції 1917 року письменник переїхав до Києва. Невдовзі Володимир Винниченко був офіційно обраний лідером УСДРП, членом Центральної Ради та її президії — Малої Ради. Його навіть призначили заступником голови Ради М. Грушевського, а трохи згодом, коли було створено виконавчий орган Ради — Генеральний секретаріат, він став його головою та одночас генеральним секретарем внутрішніх справ. Тому есери використовували найменшу можливість для дестабілізації роботи уряду й ЦР з метою усунення В. Винниченка від влади.

Винниченко був автором майже всіх декларацій і законодавчих актів Української Народної Республіки. В них досить чітко простежується еволюція його поглядів від «куль-

турно-національної автономії» України в складі Російської Федеративної Республіки до відродження самостійної української національної державності.

Винниченко пройшов складний шлях політичного діяча, якого критикували як «зліва», так і «справа». Його вагання були викликані пошуками вірних безкровних політичних рішень, що особливо виразно простежується під час його перебування на посту голови Генерального секретаріату — Уряду України, який, як уже згадувалося, діяв з 15 червня 1917-го до 9 січня 1918 року. Крім Винниченка, який водночас був і генеральним секретарем внутрішніх справ, до складу уряду входили ще дев'ять членів, п'ятеро з яких були соціал-демократами, що накладало на партію та її лідера Винниченка значну відповідальність і водночас вимагало від них великого такту у стосунках з іншими партіями, більшістю членів ЦР, щоб заручитися їх підтримкою.

Хоча основні положення I Універсалу і Декларації Генерального секретаріату, прийняті у червні 1917 року, передбачали встановлення в Україні лише автономно-федеративного устрою у складі Російської держави, вони викликали величезне занепокоєння у Петрограді. Для того, щоб створити умови для порозуміння, вже через кілька днів до Києва прибула поважна делегація Тимчасового уряду у складі трьох міністрів: Керенського, Терещенка, Церетелі. За короткий час між ними, Грушевським, Винниченком та іншими членами Генерального секретаріату було проведено

інтенсивні переговори. З українського боку у переговорах ключову роль відігравав саме Винниченко.

У результаті довгих нарад і дебатів з міністрами Винниченко підготував текст нового Універсалу ЦР, у якому відбивалися зміст і характер угоди. Крім того, в ході переговорів спільними зусиллями було вироблено Декларацію Тимчасового уряду про регламентування крайового управління в Україні. Обидва ці документи голова Генерального секретаріату Винниченко оголосив на засіданні Центральної Ради 3 липня 1917 року.

Таким чином, завдяки величезним зусиллям Винниченка, шляхом переговорів і компромісів було знято напруженість конфлікту, що назрівав між Києвом і Петроградом. Угода з Тимчасовим урядом надавала, хоча й з певним обмеженням, легітимності функціонуванню в Україні органів управління.

Водночас досягнута угода накликала на Винниченка шалену критику, яка не вщухає й сьогодні. Його звинувачували в «соглашательстві», нерішучості у відстоюванні національних інтересів тощо. Проте аналіз історіографічних та архівних джерел дає підстави стверджувати, що курс на відродження української державності шляхом переговорів з Тимчасовим урядом був на той час єдино можливим. Конfrontація приводила до анархії, громадянської війни, ліквідації Центральної Ради і придушення українського руху. Навесні і влітку 1917 року Тимчасовий уряд мав достатньо сил і можливостей для боротьби зі своїми

політичними противниками: у Києві розміщувався 80-ти-січний російський гарнізон, юнкерські училища. Від репресивних дій їх стримувала лише поміркованість ЦР, Генерального секретаріату та особиста позиція Винниченка, який узяв на себе тягар відповідальності у стосунках з Тимчасовим урядом, був повноважним представником у всіх переговорах з офіційним Петроградом.

Володимир Кирилович був одним з небагатьох, хто в тій надзвичайно складній ситуації мав власну позицію, своє бачення політичних перспектив, орієнтирів та засобів досягнення головної мети — здобуття державності українським народом.

У серпні 1917 року в Києві сталася урядова криза. Її причиною стала позиція петроградського Тимчасового уряду, який замість розширення прав Генерального секретаріату видав «інструкцію». Це було справжнє приниження! «Замість конституції — інструкцію» одержала Україна від Тимчасового уряду... Це могло викликати лише обурення в кожного українця. І Винниченко робить гіркий та сумний висновок: там, де виникає українське питання, закінчується російська демократія. Але він закликав уважно поміркувати над тим, як до цієї інструкції поставитися. «Порівнюючи з тим, чого ми домагалися два місяці назад, коли хотіли визнання тільки принципу автономії й призначення комісара для України, тепер ми маємо фактичну автономію й Генеральний секретаріат, — підкреслював В. Винниченко. — У цьому самому змісті трактується наша

справа, автономія України, у французьких і німецьких газетах».

При обговоренні «Інструкції Генерального секретаріату Тимчасового уряду в Україні» на сесії Центральної Ради В. Винниченко під тиском конкуруючих партій змушений був подати у відставку. Однак його наступник так і не зміг сформувати новий уряд і через п'ять днів після призначення покинув посаду. Очолити Генеральний секретаріат знову запропонували Винниченку.

За чотири наступні місяці під керівництвом В. Винниченка відбулося 63 засідання Генерального секретаріату, на яких було розглянуто понад 430 питань політичного, економічного, військового, дипломатичного характеру. Оприлюднюються звернення, заяви, ноти, меморандуми, роз'яснення з питань внутрішньої та зовнішньої політики, інтенсивно готуються законопроекти.

Активізація діяльності Генерального секретаріату, перебирання ним на себе управлінських функцій створювали напруженість у стосунках між Петроградом і Києвом. Особливої гостроти набув конфлікт з ухвалою ЦР про скликання Українських установчих зборів з метою остаточного визначення державного устрою України. Ось особиста позиція В. Винниченка, яку він виклав у газеті «Народна воля» 12 жовтня 1917 року: «Українські Установчі збори будуть рішати, що для нашого народу найкраще: федерація, конфедерація чи повна самостійність. І тепер ми не можемо присягатись, що не вийдемо ніколи з російської імперії,

коли за 200 літ нашого перебування в цій імперії немає з нею тісного зв'язку».

Винниченко, дізнавшись про різко негативну реакцію з боку Тимчасового уряду на ухвалу про скликання Українських установчих зборів, вирішив «пом'якшити» документ. На засіданні Генерального секретаріату 17 жовтня було заслушано і остаточно ухвалено текст заяви Секретаріату в справі Українських установчих зборів та доручено голові Генерального секретаріату оголосити її на засіданні Малої Ради.

У заяві, яку написав і оприлюднив Винниченко, йшлося про те, що Генеральний секретаріат, визнаючи разом з усією демократією Російської держави правоожної нації на повне самовизначення, тим самим визнає і за українським народом право виявити свою волю на Українських установчих зборах. Разом з тим Генеральний секретаріат буде вести свою роботу в напрямі «єдності Російської Федеративної Республіки».

Але цей демарш Винниченка, який мав засвідчити лояльність Генерального секретаріату до уряду, не змінив реакції правлячих кіл Росії. За повідомленням кореспондента газети «Русское слово», Тимчасовий уряд вирішив припинити видачу Генеральному секретаріату коштів, віддати його членів під суд за сепаратизм та участь у скликанні Установчих зборів, а також викликати В. Винниченка для пояснень у цій справі. Готовувався арешт делегації, однак у Петроград українська делегація потрапила якраз у розпал Жовтневого перевороту.

Повернувшись із Петербурга, Володимир Кирилович Винниченко виступив на загальних зборах ЦР, де інформував про те, що, беручи до уваги політичні події в Росії, Генеральний секретаріат вирішив розширити свою компетенцію, тобто займатися також військовими справами, продовольством, шляхами, торгівлею і промисловістю, з призначенням відповідних генеральних секретарів, тобто відновити дію Статуту Генерального секретаріату у повному обсязі.

Наступним кроком Винниченка було звернення Генерального секретаріату «До війська і громадян України», в якому говорилося, що всі війська і всі партії повинні визнати владу Генерального секретаріату УЦР і «всеціло підлягати його розпорядженням».

Конкретні та рішучі кроки Винниченка у справі організації роботи уряду, його особиста впевненість і активність сприяли подоланню розгубленості серед української політичної еліти та спрямували зусилля ЦР на продуктивну роботу. Впродовж короткого часу було прийнято ухвали про поширення влади Генерального секретаріату на всі губернії України, припинення військових дій у Києві, розформування офіцерських і добровольчих загонів і т. п.

Володимир Винниченко особисто розробляв найважливіші законопроекти і програмові документи Генерального секретаріату. На його подання ухвалювалися численні резолюції, різні рішення, які мали доленосне значення для розвитку української революції.

Наприкінці грудня 1917 року і на початку січня 1918-го становище в Україні загострилося. З одного боку, Раднарком оголосив війну між Росією та Україною і направив свої збройні сили в Україну, з другого — українські соціаліст-революціонери встановили зв'язки з лівими есерами Росії, які підтримували більшовиків, щоб прибрати до своїх рук Генеральний секретаріат. Для есерів це не становило великих труднощів, бо вони мали найбільшу фракцію в ЦР. Але і раніше, і в цей період головною перепоною для них лишався Володимир Кирилович Винниченко, бо його авторитет і популярність були надзвичайно високими і серед політиків, і серед широких верств населення. Тому есери використовували найменшу можливість для дестабілізації роботи уряду і ЦР, щоб усунути Винниченка від влади.

Під тиском зовнішніх і внутрішніх факторів Центральна Рада 9 січня ухвалила IV Універсал, за яким «однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу». Її виконавчий орган — Генеральний секретаріат перейменували в Раду народних міністрів. 11 січня на засіданні Малої Ради, де вперше оголошувався Універсал, присутні вітали М. Грушевського і В. Винниченка оплесками. А вже наступного дня українські есери почали вимагати, щоб представники українських соціал-демократів, «які мають керуючу роль в міністерстві, уступили місце представникам українських соціалістів-революціонерів». Під час цього виступу Винниченка не було на засі-

данні Малої Ради. Тому від імені соціал-демократичної фракції виступив її керівник О. Гермайзе, який піддав політику есерів нищівній критиці, звинувативши їх у тому, що з переляку перед більшовиками вони перехоплюють їхні гасла і «тим самим думают врятувати своє становище». На закінчення О. Гермайзе сказав: «Стоячи перед фактом політичного переляку, перед фактом капітуляції і торгу іменами, ми відкликаємо наших товаришів з Ради народних міністрів».

15 січня В. Винниченко вручив М. Грушевському подання про відставку свого кабінету міністрів. 18 січня Мала Рада вимушена була його прийняти і доручила формування нового уряду есеру В. Голубовичу. Під натиском більшовицьких військ уряд УНР на чолі з новим прем'єром змушеній евакуюватися до Житомира.

Винниченко разом з Розалією поїхав на південь до Бердянська. Він досить негативно поставився до укладення Брестського миру (3 березня 1918 року), що мав прямим наслідком австро-німецьку окупацію України, але це дало йому змогу під прикриттям німецьких військ повернутися до Києва. Під час гетьманщини Володимир Кирилович жив на хуторі Князівська Гора на Київщині, де займався літературною творчістю, зокрема написав п'єсу «Між двох сил». Саме там він був заарештований гетьманською вартою за підозрою в підготовці до державної змови. Але авторитет В. Винниченка був настільки беззаперечним, що його, не зважаючи на відмову співпрацювати з гетьманом Скороп-

падським, швидко звільнили з-під варти. Після чого він знову переходить до активної політичної діяльності.

Сама ідея гетьманства здавалася політику антинародною, тому він очолив Український Національний Союз — опозиційне політичне об'єднання, в надрах якого визріли плани антигетьманського повстання. Для конспірації В. Винниченко вів переговори з гетьманом щодо входження членів союзу в уряд, але насправді разом із Шаповалом та С. Петлюрою був натхненником збройного розв'язання конфлікту. Після того, як влади П. Скоропадського вдалося позбутися, Директорія відродила Українську Народну Республіку, а Володимир Винниченко обійняв найвищу в УНР посаду — став головою Директорії.

Реальна влада була в інших руках — її на той час мали військові на чолі із С. Петлюрою, які перешкоджали планам щодо врегулювання відносин УНР з Радянською Росією (до чого схилявся В. Винниченко) і зрештою змусили його піти з посади голови Директорії, а також вийти з її складу. Іншого варіанту, крім еміграції, йому не залишалося. За два місяці до від'їзду за кордон В. Винниченко писав у «Щоденнику»: «Нехай український обиватель говорить і думає, що йому хочеться, я йду за кордон, обтруссю з себе всякий порох політики, обгороджуясь книжками й поринаю в своє справжнє, єдине діло — літературу... Тут у соціалістичній совєтській Росії я ховаю свою 18-літню соціалістичну політичну діяльність. Я йду як письменник, а як політик я всією душою хочу померти».

Саме в еміграції після детального аналізу трагедії української нації та подій революційних років В. Винниченко написав тритомник «Відродження нації», критично оцінюючи власні дії, згідно з його улюбленим принципом «чесності з собою». Він доходить висновку, що однією з головних причин поразки Центральної Ради та Директорії був «розкол» політики на соціальну й національну.

Наприкінці вересня 1919 року В. Винниченко вийшов зі складу УСДРП і створив у Відні Закордонну групу українських комуністів. Він надрукував маніфест «К класово несознательной украинской интеллигенции», у якому повідомляв про свій перехід на позиції комунізму, оскільки, на його думку, більшовики приділяли соціальній політиці значно більше уваги, ніж національній, що на той час здавалося В. Винниченкові слушним.

Закордонна група українських комуністів ухвалила ленінський «Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним» і резолюцію VIII конференції РКП(б) «Про Радянську владу на Україні» (грудень 1919 р.). Їм здавалося, що представники Комуністичної партії щиро прагнуть розв'язати національне питання в Україні. Володимир Винниченко після таких заяв офіційно звернувся до радянської влади з проханням надати можливість йому повернутися до України.

Прохання письменника розглядалося на найвищому рівні. 4 травня 1920 року Ленін дав згоду на його приїзд, і вже 24 травня Володимир і Розалія Винниченки з дипло-

матичними паспортами на ім'я Йозефа та Наталії Симонів перетнули радянський кордон і прибули до Москви.

Але навіть отримавши згоду Москви на свій приїзд, В. Винниченко не зустрів бажаного прийому. Щоб довести ширість власних намірів щодо будівництва радянської України, політик написав головному керманичеві Жовтневого перевороту лист, у якому виклав власне бачення оптимізації відносин між радянськими республіками — Україною та Росією. Він запропонував свій варіант «справжньої федерації» між УСРР і РСФРР, висловлюючи при цьому, щоправда, сумніви щодо можливості реалізувати відповідну модель через невіру в те, що він одержить необхідні для цього реальні важелі — політичні повноваження. Володимир Ленін на лист не відповів, проте політбюро ЦК КП(б)У на своєму засіданні розглянуло питання про В. Винниченка. Було вирішено запропонувати ЦК РКП(б) призначити Володимира Кириловича «нашим послом за кордоном».

Звісно, це було не те, на що розраховував В. Винниченко, котрий мав стільки сподівань щодо своєї праці в Україні! Він розробив програму першочергових заходів, які слід було реалізувати в рідній країні, збирався спростувати чутки щодо обмеженості й навіть фіктивності української робітничо-селянської державності, залучити до активної допомоги господарські сили України задля успішного та доцільнішого використання економічних ресурсів та обов'язково увійти до складу Політбюро ЦК КП(б)У. Але всі його пропозиції були відкинуті Політбюро ЦК.

Вкрай невдалою виявилася й поїздка Винниченка на Батьківщину, де партійно-радянське керівництво України теж не бажало з ним співпрацювати та наділяти його будь-якими повноваженнями. Він, добре розуміючи, що відбувається, сумно зауважив: «На засіданню Ц.К. К.П(б)У відповідальними членами цієї організації мені було дано таку відповідь, після якої в мене вже не лишилось ніякого сумніву, що мене було одіслано до Ц.К. К.П.(б)У тільки для того, щоб уникнути в Москві прямої відповіді на мої питання. Одні члени Ц.К. К.П.(б)У говорили, що у них взагалі нема ніякої тенденції, ніякого напряму чи то до федерації, чи то «єдиної-неділимої», другі казали, що є тенденція на федерацію, але тут же зараз самі собі заперечували, й говорили, що ніяких центрів на Україні не може й не повинно бути. З цих невиразних, плутаних і противорічевих висказувань я мав підставу зробити такий висновок: або Ц.К. К.П(б)У сам не знає напряму тої політичної роботи, яку провадить, або ж він його знає та чомусь не хоче прямо сказати; але коли не хоче сказати, то це очевидно не є тенденція на утвердження власних українських центрів революції, себто, не є тенденція на федерацію.

В Москві, коли мене відсидалось в Харків із членів Ц.К. Р.К.П. мені було сказано, що Ц.К. К.П(б)У є тільки «еманація» (випромінювання, відблиск чи що) Ц.К. Р.К.П. Отже, значить, відповідь Ц.К. К.П(б)У була тільки еманацією-відблиском відповіді Ц.К. Р.К.П.».

В. Винниченко повернувся до Москви вкрай розчарованим. Він складає «Листа до українських робітників і селян», у якому закликає співвітчизників керуватися вірою в перебудову суспільства революційним шляхом, наголошуючи на тому, що тільки «комуністична революція» відкриває реальну можливість не тільки до здійснення соціальної справедливості, а й до справжнього національного визволення й відродження. Він писав: «І вже хоча би тільки з національних мотивів кожний українець, що не експлуатує чужої праці, повинен як найгарячіше бажати перемоги революції, захоплення нею всього світу й перебудови всього ладу на комуністичний.

Мало того, кожному такому українцеві треба бути найбільш вірним прихильником совітської влади і найпослідовнішим комуністом, бо чим чистіше фактичніше буде переводитися влада рад (совітів), чим точніше буде виконуватися комуністична програма, тим швидчим темпом піде й національне відродження, тим необхідніше буде втягнено маси в робітниче-селянське державне будівництво, а тим самим неминучише буде надано всій будівничій роботі ті національні форми, які найближчі, найприродніші масам. Найбільша помилка К.П(б)У є та, що ця партія не виконує постанов і програми Р.К.П., себто, своєї ж власної програми, що члени її не відчувають і не розуміють, що вони не послідовні, не цільні в своїх заявах і ділах, — «нечесні з собою». І завдання кожного укр. комуніста — кликати їх, і маси до неухильного, точного, чесного виконування комуністичної програми».

В. Винниченко поступово налагоджував контакти з керівництвом УССР і КП(б)У й навіть погодився вступити до більшовицької партії та увійти до складу її уряду, йому пообіцяли більше свободи дій: «Мануйльський, трохи не присягаючись, запевняє мене, що я матиму змогу і проводити українізацію, і розвивати українську культуру, і дбати про відбудування українського господарства, і втрутатись в усе радянське будівництво, слідуючи, щоб не було кривди національно-державним українським інтересам. Словом, запевняє, що я не тільки не зраджу національне визволення, а матиму всю спромогу якнайбільше допомагати йому. Чи вірити? Завтра я маю балакати з Раковським.

Перевірю: коли запропонують самі, або згодяться на мою пропозицію установити військовий комісаріат з певними конкретними функціями, коли запропонують усе те, що конкретно пропонувалось два місяці тому в Москві, значить, тепер, дійсно, мають на меті дати мені змогу робити, а не фігурувати. Коли ж знов почнеться пропонування портфелів без реальних функцій, значить все лишається по-старому і робити я не зможу».

Лідери КП(б)У були вражені багатогранною особистістю та інтелектом В. Винниченка, а також його щирим переконанням у необхідність і можливість удосконалення світобудови. Прихід цієї постаті до комуністичних лав означав зміцнення позицій радянської влади в Україні та початок привернення на її бік патріотично налаштованих течій, угруповань із національно-демократичного і емігрантсько-

го таборів. Винниченко прагнув зашкодити агресії Польщі проти радянських республік — України й Росії — та зробити посильний внесок у справу соціального й національного визволення, розпочатого соціалістичною революцією. В. Винниченко розробив детальну заяву, у якій прагнув роз'яснити власні мотиви приїзду в Україну, та передав її до ЦК КП(б)У. Він, щоб запобігти необдуманим, невиваженим крокам з боку політиків, протягом трьох місяців ретельно вивчав ситуацію в Україні та Росії. Його цікавили сутність, тенденції суспільних процесів, діяльність партійно-радянського керівництва. Грунтуючись на аналізі своїх спостережень, дійшов таких висновків, які й виклав у цій заявлі.

По-перше, як зазначав політик, соціалістичне будівництво в Україні ще не завершено. Проте, на його думку, тільки убогі розумом, знаннями і досвідом люди або безсовісні демагоги, вороги трудящих, можуть звинувачувати у цьому комуністичну партію чи радянську владу, оскільки основні причини повільного розвитку соціалістичного будівництва спричинені економічним виснаженням країни через наслідки імперіалістичної та громадянської воєн, а тому будуть невдовзі подолані. По-друге, це чинники, які заважають соціальній перебудові суспільства, гальмують державне будівництво. Причиною їхньої появи була не політика центральних органів партії, а інерція, успадкована від української демократії, що не змогла своєчасно зрозуміти органічного зв'язку між соціальними й національними

чинниками при розв'язанні українського питання. Він вірив, що з переходом до мирного будівництва «робітничо-селянська українська державність набуде точних, ясних форм, які, не порушуючи тісного зв'язку з робітничо-селянською Росією, дадуть можливість найраціональніше використати і розвинути всі революційні творчі сили трудящого українського народу».

В. Винниченко наголошував на важливості політики, яку здійснює КП(б)У в сфері національної культури, запевнюючи, що «тут навіть вороги комунізму і його передової партії повинні визнати, що ні за одної влади на Україні, не виключаючи і урядів Української Народної Республіки, для українських трудящих класів не розкривались такі широкі можливості, як останнім часом за радянської влади на Україні». Він відзначав, що «чим швидше українські національні елементи візьмуть активну участь в організації й роботі керівної партії, чим помітніше виявлять себе цінними, надійними і відданими справі визволення трудящих членами її, тим швидше і точніше визначаться і взаємовідносини між Р.К.П. і К.П(б)У., з тим більшою самостійністю буде вона проводити революційну будівничу роботу на Україні».

Наприкінці своєї заяви політик висловив бажання вступити до КПУ, а також упевненість у тому, що всі члени його організації «Закордонна група українських комуністів» теж наслідуватимуть його приклад і вступатимуть до лав КП(б)У.

Парадоксально, але В. Винниченко, автор цієї заяви, внутрішньо не був переконаний у написаному, що засвідчують його щоденникові записи: «Я вчора запитав себе: чи чистий я перед собою і перед своїм народом, ідучи на працю в сучасний уряд? І відповідь наша була: чистий. Не ради слави чи розкошів я йду на це, а ради великої справи визволення з-під усякого гніту. І ця мета повинна все стояти передо мною, ради неї я можу прийняти всі труднощі, всі темні й тяжкі сторони цієї роботи».

Можливо, і представники Політбюро ЦК КП(б)У не дуже повірили в щирість цих висловлювань, оскільки виришили прийняти декларацію В. Винниченка лише за умови виправлення ним дражливих моментів щодо питання куркульства й національної держави. Проте до партії його прийняли, і, напевне, вже розраховували, що він буде тепер виконувати волю партії.

Політика не задовольнили прийняті рішення, він продовжував наполягати на введенні його до складу Політбюро ЦК КП(б)У. Та в цьому йому було категорично відмовлено: «Вважати неможливим формальне включення тов. Винниченка в Політбюро до чергового пленуму ЦК, вважаючи в той же час, що запрошення і право бути присутнім за всіх засіданнях Політ. і Орг. Бюро дає повну можливість брати активну участь у керівництві Парт. і Рад. Роботою».

В. Винниченко приватно довідався про те, що Політбюро ЦК КП(б)У, розглянувши його «Декларацію» про вступ у КП(б)У, відхилило її, оскільки не погодилося із принци-

повими пунктами, викладеними в ній. Та він навіть зрадів цьому: «Я не смію радіти, — записав він того ж таки дня, — в мені тріпоче радість, що, може, я вискочу ще з цієї справи, увільнюсь од «влади», од цих «наркомів», од тої чаші, яку геройчно взявся випити. Не смію радіти, що «вони» дійсно на принципових пунктах не згодились. Тоді ж виявляється їхня справжня фізіономія, тоді виявляється вже остаточно, що іменно центр провадить певну політику і тоді ж я з найчистішим сумлінням можу остаточно розірвати з ними. Ані на ніготь я не уступлюся, голубчики ви мої, з моїх принципових позицій! Ви мусите уступитися!

«Вони» самі поставили мені вимогу написати цю «Декларацію». Спасибі їм, я написав. Але вони зміркували, що не вони поставили на своєму, а я, що, прийнявши цю мою декларацію, вони приймають якраз те, що за першого мого приїзду відхилили, через що вийшла вся незгода. Значить, тепер усе ж таки вони приймають мої позиції, не зважаючи на те, що немов би перемогли, і я, скорившись, прийшов до них? Розуміється, вони це розчукали і їхня амбіція та дійсні позиції не дозволяють на це згодитись. І через те, маєтися, «Декларацію» одхилено.

Коли б же то так! Якби ж, нарешті, вже все чисто вияснилось і іменно на цьому принциповому ґрунті стався розрив. Тоді б не було вже ніяких сумнівів ні в мене, ні в кого».

На цей час Володимир Винниченко, можливо, вже мав сумніви в можливості перемоги як соціалістичної революції, так і національного визволення в Україні. Гірке розча-

рування призвело до небажання йти на компроміси із Політбюро ЦК КП(б)У. Навпаки, він остаточно усвідомив, що «питання про вступ у Політбюро явилося останнім пробним каменем їхньої широти. І ця проба остаточно виявила їхню дійсну фізіономію. На ньому й кінчаються мої відносини з ними. А цим закінчується й моя політична діяльність. Перейдено і це. Шукав гармонії, — знайшов найбільшу дисгармонію, нечесність з собою. Не приймаю її, не можу приняти. Шукатиму далі, вона мусить бути як не тепер, то пізніше».

Ще перед поверненням на Батьківщину 1920-го року політик охрестив цю спробу налагодити своє життя в Україні новим «шляхом на Голгофу». І ось 13 вересня 1920 року Володимир Кирилович назавжди залишає рідну землю, яку любив безмежно, і до останнього дня свого життя залишається політичним емігрантом.

По приїзді до Відня В. Винниченко виступив із критикою національної й соціальної політики Радянського уряду. З метою консолідації всіх емігрантських елементів політичні кола деяких західних країн запропонували українському політикові очолити боротьбу з Радянським Союзом і навіть обіцяли йому солідну грошову допомогу, якщо він пристане на цю пропозицію. Ці політичні діячі, напевне, добре були поінформовані, у якому скрутному матеріальному становищі Винниченко перебував (як і завжди!), але не знали його гордовитої натури, принциповості в питаннях політики. Ще Є. Чикаленко відзначав, що в його літературного

хрещеника «натура — як у тура», і В. Винниченко вкотре це підтвердив, категорично відмовившись, за його словами, «від усілякої балаканини про консолідацію». Тим часом у Радянському Союзі його за декілька різких виступів проти більшовизму оголошують «поза законом» і називають «ворогом народу».

Зрештою Винниченко з дружиною оселився в Німеччині, під Берліном. Там у нього починається новий етап діяльності: він береться за видання журналу «Нова Україна», також у нього виникає яскрава ідея створення «Українфільму», як відомо, він навіть умовляв М. Грушевського написати сценарій для кінофільму «Запорожці»! Не припиняється і його літературна творчість. Саме в Німеччині з-під його пера з'являються нові твори: повість «На той бік», у якій він осмислює гіркі уроки української революції; роман-антиутопія «Соняшна машина». Протягом 1920-х років п'єси В. Винниченка з великим успіхом ідуть на сценах європейських театрів. За його драмою «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» у Німеччині знімають кінофільм «Чорна Пантера».

Цю п'єсу Винниченко написав у бурхливому 1917 році. Саме нею у вересні того ж року розпочав Молодий театр Леся Курбаса свій перший сезон.

Взагалі п'єси Винниченка відіграли дуже важливу роль у становленні українського театру. Г. Юра у січні 1920 року теж відкрив сезон Театру імені І. Я. Франка його драмою «Гріх», загалом у цьому театрі протягом 1920—1921 років

було поставлено п'єси Винниченка «Гріх», «Дисгармонія», «Великий Молох», «Панна Мара», «Співочі товариства».

До революції драми В. Винниченка інсценізували переважно на російській сцені, московські приватні театри щороку показували одну-дві прем'єри його п'єс. Згодом твори драматурга набули популярності не лише в тогочасній Україні, а й далеко за її межами. Особливим успіхом у країнах західної Європи користувалися такі його драми, як «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», «Закон», «Брехня». Їхня тематика, як і тематика інших творів письменника і драматурга, була цілком традиційною — дослідження людської особистості, морально-психологічне випробовування внутрішніх сил людини в боротьбі за утвердження власного «я».

У драмі «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» головний герой твору, художник Корній Каневич, зіткнувся з конфліктом між батьківськими почуттями і почуттями митця. Він мусить зробити вибір: або дитина, або ж його картина, яку дружина вимагає продати, щоб дістати грошей для лікування хворого сина. Та Корній — митець і за мистецтвом не бачить іншого життя. Навіть його родина, Рита й Лесик, лише моделі для створення шедевру «Мадонна з немовлям». Він не збирається відмовлятися від близьких, проте від нього вимагають зрешень: дружина (Чорна Пантера) — від мистецтва, куртизанка Сніжинка — від родини.

Герой не хоче йти жодним із цих шляхів, він прагне мати все: зберегти родину, створити картину. Але таке в житті

неможливо. Рита шалено ревнує чоловіка. Дика й нестримна, вона ставить ультиматуми й навіть готова робити все всупереч чоловікові, аби лише довести йому його неправоту. Героїня не може вгамувати емоції, навіть коли вирішує йти з дому, всупереч материнським почуттям вона покидає свою важкохвору дитину.

Коханка теж не хоче зрозуміти намагання Корнія зберегти рівновагу між життям та мистецтвом. Холодне раціональне захоплення мистецтвом ставить жорстокі вимоги: або родина — або мистецтво, або самець — або творець.

Корнія зображене як людину, що постійно вагається. Зрештою, без належного лікування дитина помирає. І що ж? Мабуть, тут мав би виявитися природний бік героя, бо він — батько, якого спіткало найстрашніше у житті горе. Але письменник і тут залишається оригінальним: втручається мистецтво — і ось Корній вже з пензлем у руках знов малює! Малює свою дружину з меровою дитиною на руках, фанатично намагаючись упіймати «невловимий віраз» на обличчі вбитої горем жінки та «чудову блідість» щойно померлого Лесика.

Здається, що Корній майже зробив свій вибір, бо втрачає родину. Все наче виправдовує слова Сніжинки: «Ви хотіте бути артистом? То мусите бути вільним. Артист не повинен мати сім'ї. Він — жрець». Але виявляється, що в цій боротьбі не може бути переможців. Як нестримна фанатична жага мистецтва втручається у життя, так і життя вносить свої корективи у плани митця. Рита має відібрati

чоловіка у Сніжинки, картини, мистецтва взагалі. Бо якщо не можна відібрati в митця картину, то можна відібрati у картини митця. І Рита робить це, даючи чоловіковi отруту. Її пристрасть вимагає, щоб родина завжди була разом. Героїня також випиває отруту, але встигає зробити ще одну символічну дiю — знищити ножем картину Корнiя. Для неї це вбивство «суперницi», яка позбавила її коханого.

Фінал п'єси демонструє, що всi виннi у ситуацiї, яка склалася, оскiльки жоден iз персонажiв у цьому варiантi нещасливого шлюбу не прагнув iти на компромiс, кожен обожнював власний фетиш, яким для Рити стали її емоцiї, для Корнiя — мистецтво. Письменник порушує актуальнe питання: чи може людина зробити вiрний вибiр мiж життям i творчiстю, чи повинна вона взагалi робити такий вибiр?

Проте це не всi проблеми, якi мусили розв'язувати дiйовi особи п'єс В. Винниченка. Нерiдко вони прагнули незалежностi вiд будь-кого i будь-чого: соцiуму, моралi, умовностей. Вони хотiли бути «чесними з собою», проте це aприорi й означає бути людиною, здатною протистояти спокусi.

Показовою щодо цього була п'єса «Грiх». Головна героїня — революцiонерка Марiя Ляшкiвська вважає, що в сучасному свiтi вже немає такого поняття, як «грiх», що цеrudимент «старого свiту». Але протягом твору вона змушенa змiнити свою думку. «Маленький грiх» — зрада товаришiв-революцiонерiв заради шляхетної мети — порятунку з uв'язнення коханого чоловiка призводить до несподi-

ваних для неї наслідків: Марія потрапляє в залежність від слідчого: вона боялася викриття її вчинку, тому була змушенна виконувати всі його накази, виказуючи слідчому товаришів, обманювати друзів і самого коханого, які прагнули розшукати серед своїх зрадника.

Усе це логічно веде до трагічної розв'язки: Марія, доведена до відчаю, усвідомлюючи, що коханий Іван не зrozуміє її зради і не пробачить їй, накладає на себе руки, таким чином скоївши один з найстрашніших християнських гріхів.

Отже, протягом твору В. Винниченко надавав можливість читачеві простежити весь «шлях» духовного руйнування особистості, замислитись над морально-філософськими проблемами драми.

1922 року у В. Винниченка з'явився останній шанс повернутися до великої політики. Його спричинила греко-турецька війна 1919—1922 років: виникла загроза воєнного зіткнення радянської Росії з Великою Британією, які були політичними антагоністами. Українські політики в цій ситуації вбачали реальну перспективу позитивного розв'язання українського питання внаслідок поразки більшовиків. Оскільки С. Петлюру в цей час починають звинувачувати у поразці у визвольних боях 1917—1920 років, то В. Винниченко цілком правомірно міг усунути його від справ та особисто очолити Директорію УНР. Але...

Розчарування цієї людини було таке ж нестримне, як колишня жага до боротьби. До того ж Винниченко досить

скептично ставився до планів української еміграції змінити ситуацію в Україні, оскільки наочно бачив нездатність національних політичних рухів за кордоном досягти при наймні єдності, вгамувати особисті амбіції їхніх ватажків. Коли він записував свої враження від засідань Українського громадського комітету в Празі, то вказував на те, що опоненти нерідко використовують лайку по відношенню один до одного. Взаємна недовіра так званих однодумців спровокувала гнітюче враження на письменника.

Саме в ці роки Володимир Винниченко створює перший український соціально-утопічний і фантастичний роман з елементами пригодницького і детективного жанру — «Сонячна машина». Дія роману відбувається приблизно через 40—50 років після закінчення Першої світової війни. Ареалом подій стає, власне, цілий світ. Письменник яскраво змальовує образ гумового фабриканта й президента Об'єднаного Банку Мертенса, який за гроші купив уряд і парламент, банки й підприємства, поліцію і пресу, тобто все, що тільки можна! Але в нього ще є бажання: купити давній аристократичний герб разом з його власницею — родовою принцесою Елізою. Він мріє панувати над усім світом.

Політичні та економічні владі магната письменник протиставляє винахід геніального інженера Рудольфа Штра — сонячну машину, що символізує визволення від усіх економічних, соціальних, політичних форм утиску. Роман має дві сюжетні лінії: перша — це показ боротьби за сонячну машину, друга — любовна лінія, в якій домінує історія

нерівного, але непереборного кохання принцеси Елізи до геніального плебея Рудольфа Штора.

Отже, Винниченко хотів донести до читача, що людина, яка прагне стати над добром і злом, нехтуючи всіма суспільними обов'язками та мораллю, перетворюється не стільки на вільну і всевладну істоту, скільки на тварину, а людство буде врятоване не за допомогою диво-винаходу — сонячної машини, а тільки через усвідомлення потреби суспільно обов'язкової та організованої праці.

Роман був схвально сприйнятий критиками і перекладений кількома мовами. До того ж для української літератури «Соняшна машина» була великою та новаторською подією.

У щоденнику Володимира Кириловича можна знайти записи щодо різних етапів роботи над романом «Соняшна машина», зокрема основну увагу митець приділяє аналізу процесу реалізації власного задуму. Для автора головними були проблеми віднайдення, розуміння сенсу людської цивілізації, співіснування в людині тваринного та духовного начал. Винниченко намагався показати читачам, що первинні природні інстинкти сильніші, вони перемагають прагнення до креаційної діяльності. Парадокс полягає в тому, що всупереч очікуваному матеріально-духовному прогресу людина належить і до тваринного, тілесного світу. Таким чином, і в романі, і у «Щоденнику» відображаються екзистенційний підхід письменника до розв'язання проблем буття, його погляди на природну сутність людини.

У лютому 1925 року Володимир Кирилович і Розалія Яківна переїхали до Парижа, але Винниченко продовжував уважно стежити за подіями в СРСР, хоча тепер пріоритетами його діяльності стають література та живопис.

Талановитий письменник і політик виявився ще й небияким художником. Щоправда, краще вдавалися йому пейзажі, а не портрети, можливо, саме тому портрети він завжди малював на тлі пейзажів, що надавало картині виразності.

Що ж спонукало В. Винниченка спробувати виразити свій внутрішній світ та почуття не на аркуші паперу, а на полотні? Мабуть, великий вплив на нього справила мистецька атмосфера тогочасного Парижа, де певний час мешкав Володимир Кирилович, та його ізоляція як письменника від читача.

Малювати В. Винниченко почав під впливом творчості художників, що належали до Малої паризької школи «Еколь де Парі». Особливістю творчої манери цих митців була передача фактури речей, експерименти з кольорами.

Микола Глущенко, український художник, який перебував у Парижі в другий половині 1920-х років, допомагав розвинутись та реалізуватись новому захопленню письменника. Поради свого вчителя з колористики, композиції, рисунка В. Винниченко використовував у малюванні пейзажів, особливо він захоплювався реаліями саме українського пейзажу, з його живописними білими хатками й квітучими садками, з високою лінією горизонту і чистим небом.

Чимало картин митця були певним чином суголосні його переживанням туги за рідним краєм, які мали місце й на сторінках його «Щоденника»: «Божественно гарна днина... У травні по-літньому, як у нас у пекучу спеку, стрекотять коники. Це викликає болючу, нестерпну тугу за Україною, за могилами, степами, за бідним, пошарпаним, закривавленим і рідним, болюче рідним краєм».

Полотна В. Винниченка можна було побачити не лише на виставках у галереях Парижа: у грудні 1933 — січні 1934 років його роботи експонувалися й на виставці у Львові! Сьогодні понад двадцять його полотен зберігаються в Інституті літератури імені Тараса Шевченка НАН України, а також експонуються в Державному музеї Тараса Шевченка в Києві. Творча манера В. Винниченка вражала реалістичністю, сміливими експресіоністичними мазками, оскільки і в живописі митець стверджував радість буття, важливістьожної миті. «Життя має фарбами сірими, дрібними, страшно буденними», — писав він у щоденнику, обираючи для своїх картин інтенсивні, насычені кольори, щоб передати всю життєву силу природи.

Картини В. Винниченка були ніби необхідним доповненням до його багатогранної особистості й мали передати глядачеві ті нюанси душі, які не могли реалізуватися через політику або літературу. Можливо, саме тому він не кидав занять живописом до самої смерті... Його художня спадщина налічує близько сотні картин, серед яких є пейзажі, на-тюрморти, портрети, акварелі.

Згодом подружжя Винниченків через матеріальну скрутку було змушене залишити Париж. У жовтні 1934 року вони купили напівзруйновану ферму, розташовану за тисячу кілометрів від Парижа у містечку Мужен на березі Середземного моря, куди і переїхали.

Володимир і Розалія Винниченки стали власниками старої ферми (їй уже тоді було близько 250 років!), яку місцеві жителі називали «піч», оскільки тут колись випікали хліб і печиво. Щоденно родині доводилося обробляти город, оскільки новий господар сподіався швидко виплатити борг за будинок. У «Закутку», так нові мешканці називали свій маєток, займалися вирощуванням пшениці, картоплі, надлишки врожаю продавали на базарі. Але Володимиру Винниченкові сплатити всі свої борги так і не судилося.

Жителі Мужена переважно займалися сільським господарством, у той час поруч із «Закутком» був старий, відомий ще із часів французької революції кінця XVIII століття, вапняний кар'єр. Тут оселилося багато емігрантів, яких місцеві жителі називали росіянами, і В. Винниченко не став винятком. Його сусіди вважали справжнім диваком: він рідко залишав ферму, а бувало, міг з'явитися на вулиці взутим в одному чорному, а другому жовтому черевиках... Вони навіть не здогадувалися, що новий мешканець, який тепер господарював у старому будинку, був колись знаним політичним діячем, навіть українським прем'єром, відомим у Європі письменником, публіцистом, художником...

До 1932 року в Україні ще друкують твори В. Винниченка. На сценах європейських театрів з успіхом ставляться спектаклі за його п'єсами. Але в 1933-му ситуація кардинальним чином змінюється. Володимир Кирилович усвідомлює, що в Україні йде «будівництво не соціалізму, а відновлення старої національної єдино неділимої Росії, відновлення старої тюрми народів». Тому він звертається з листом до Політбюро ЦК КП(б)У, в якому звинувачує Й. Сталіна і Постишева в масовому терорі українського народу. Зрозуміло, що відтоді про будь-які публікації творів письменника в Україні вже не йшлося.

11 вересня 1938 року, після того як до влади в Німеччині прийшов Адольф Гітлер, В. Винниченко написав ще одного відкритого листа Й. Сталіну й членам Політбюро. Вражає прозірливість його звернення: «Никакое разоружение не поможет. Капиталисты Германии, Италии, Японии и других стран объединяются против нас. Посмотрите историю. Все войны возникали из-за стремления нажить себе больше капитала. Ни одна нация не хочет войны. Так почему же они возникают? Это явление, производное от одной причины — капиталистического устройства общества. Это старая, почти банальная марксистская истинна, но от старости она, как доброе вино, еще более усиливается.

Пока существует капитализм, будут войны на земной планете, и никакие разоружения, пакты, пуганья, биения себя в грудь не помогут. Ну, допустим, сегодня Германия испугается, отсрочит войну на год, два. А далее? Пока не

будут уничтожены причины, войны будут. Вот они, причины: свободная инициатива, конкуренция производителей. Это борьба. А борьба не бывает без желания уничтожить противника.

Товарищи, вы больны пактоманией, вы верите, что нечистая сила не посмеет начать войну. Это ошибка. Вы ищёте союзников из капиталистических стран, но они же требуют отказа от пропаганды социализма. Капиталисты не могут быть друзьями социализма. Они все равно развязнут войну против СССР. Мы уверены, что СССР победит, но он будет хозяйственно и финансово истощен. Этим воспользуется осмелевшая внутренняя контрреволюция, поддерживаемая тайным влиянием бывших союзников в войне. И тогда у нас в стране прорастут побеги старого капиталистического строя. Избегайте войны, жертвуйте для этого всем, кроме социализма».

Досвідчений політик застерігав радянську владу, стверджуючи: якщо німецькому фашизму вдасться підкорити й повести за собою Україну, то боротися з нацизмом буде набагато складніше, ніж з Денікіним чи Врангелем.

Зверненням до Й. Сталіна був і останній роман великого талановитого письменника, який він назвав «Слово за тобою, Сталіне!». Увесь сум В. Винниченка, викликаний його відірваністю від Батьківщини, жахливим знанням про червоний диктат, голодомори, репресії, які захлеснули Україну, і самогубство таких талановитих синів української землі, як Микола Хвильовий, арешти інтелігенції, вилився

в цьому творі. Із властивою йому силою письменник відтворював безрадісну картину Радянської України — не радо-патріотичну, а безвихідну й страшну.

Сюжетна лінія будується навколо долі головного героя Романа Іваненка, котрий досить успішно піdnімається вгору кар'єрними щаблями. Усе в його житті в Москві складається ідеально, поки його брата раптово не оголошують «ворогом народу» і він не потрапляє у табір для політв'язнів. Там уже перед смертю брат і зізнається Іваненкові, що існує піdpільна організація «термітів», членом якої він був і сам. Завдання цієї організації — непомітно й нещадно руйнувати зсередини радянську імперію. Щоб «зmitи ганьбу» з себе й своєї родини перед партією, Іваненко вирушає в Україну з метою виявити організацію «термітів».

Спочатку Іваненко щиро прагне виконати партійне завдання, але те, що він побачив на Батьківщині, сколихнуло в ньому неоднозначні почуття. Як писав В. Винниченко, «...є майже свідома шкідницька розтрата й знищення... Іноді охоплює подив і страх: як же можна вести таку політику?». Саме це й побачив його персонаж — повну руйнацію своєї країни. Несподівано «таємна організація», яку він так прагнув викрити й знищити, відкрила йому очі на долю власного народу, сприяла його відродженню як українця.

Фінал роману сповнений швидше ідеалістичними мріями. Утім, сам В. Винниченко зізнавався, що вважає цей твір утопією: Іваненко поспішає до Москви, щоб повідомити

Й. Сталіну всю правду про те, що насправді відбувається в Радянській Україні.

Письменник обирає оригінальний літературний хід, який полягає в тому, щоб подати критику сталінського режиму не у формі відкритого листа до його уряду, а художнього твору. Винниченко прагнув показати, що націю, позбавлену самоповаги, чекає поневолення й самознищення. Сам він прекрасно розумів помилковість радянської політики і неодноразово вказував на те, що більшовицький режим не зможе довго проіснувати. Однією з важливих умов його падіння В. Винниченко називав «демократизацію радянської влади» — і знов-таки можна подивуватися його прозірливості як політика: саме таким чином і відбудеться занепад одного з тоталітарних режимів Європи, щоправда, набагато пізніше, вже в 1985—1991 роках унаслідок реформ Михайла Горбачова.

Роман «Слово за тобою, Сталіне!» був написаний автором незадовго до його смерті 1951 року, і йому не довелось побачити, як після смерті диктатора почнеться справжнє розвінчання культу головного ідеолога більшовицького режиму. Проте це було попереду, а поки що розпочалася Друга світова війна. Хвиля окупації накрила і Францію, в якій на той час мешкав Володимир Винниченко. Як значний політичний діяч, він одержав запрошення співпрацювати з нацистами: ідеолог III рейху Альфред Розенберг запропонував йому допомогти створити в Україні маріонетковий уряд на зразок уряду Квіслінга в Норвегії. Український

емігрант відмовився від цієї пропозиції, за що був засуджений до кількох тижнів концтабору. На щастя, йому вдалося вижити.

Після закінчення війни В. Винниченко закликав громадськість до загального роззброєння й мирного співіснування народів світу. Письменник продовжував жити у своєму маєтку «Закуток», розмірковуючи над багатьма питаннями. На той час у його серці відбулася переоцінка всіх суспільних, моральних і політичних цінностей: він доходить висновку, що революції залишають в історії людства лише кривавий слід, нічого при цьому не змінюючи на краще. Це зумовлене неможливістю змінити насильницьким шляхом суспільні стосунки й зробити людство щасливим. Протистояння між капіталістичним Заходом і комуністичним Сходом набуває таких форм, що це починає загрожувати знищенню самої цивілізації.

В. Винниченко прагнув створити проект майбутнього гармонійного життя суспільства. «Найкращою дитиною своєю» називав він велику, у двох томах, філософсько-етичну працю «Конкордизм» (від «конкорд», що в перекладі з французької означає «злагода», «примирення»). Людина, відповідно до вчення про конкордизм, має бути в «згоді» сама із собою, з природою, з іншими людьми, з нацією, тобто жити за провідним принципом Винниченкової етики — «чесності з собою».

Мислитель трактував конкордизм як систему методів і правил боротьби зі злом, яке панує над людством протягом

значної частини його історії. Реальний вихід Винниченко вбачав в утверженні замість приватної чи державної саме колективної власності: «Не націоналізація, а соціалізація. Краще сказати: колектократія, себто влада колективу. Ще простіше...: організація кооперативів, продукційних, торговельних, фінансових, аграрних і таких інших, колектократизація всього національного господарства». Він добре усвідомлював, що переродження суспільства не зможе здійснитися лише за допомогою індивідуальних зусиль, спрямованих на власне моральне вдосконалення. Тому програма індивідуального морального вдосконалення у нього доповнюється приписами колективної моралі. У соціально-економічній програмі В. Винниченко розвиває свою ідею про колектократію, формуючи перше правило колективної моралі: «Будь погоджений з індивідом». Найкращим виявом дії цього правила й має стати «економічна демократія, або краще — економічна колектократія», тобто кооперація, за яким усі працюючі на певному підприємстві є водночас його співвласниками. Винниченко пропонує ідею зближення капіталізму та соціалізму з метою уникнення загрози ядерного самогубства людства.

Політична програма, яку він запропонував, мала звільнити від догматизму, тоталітаризму, диктатури, стверджуючи натомість принципи демократії, головною рисою якої є свобода. У сфері міжнаціональних стосунків Винниченко запропонував установити «Світову Економічну Федерацію з єдиним планетарним господарчим планом». Він

взагалі постійно розмірковував про сенс цивілізації, про те, куди людство веде прогрес. «Рух уперед. Куди уперед? Що буде більше аеропланів, радію, електрики? Чи в цьому прогрес? А чи ж більшою буде сума радощів відносно суми страждань? Чи ж більшою?.. Хай мені по совісті скажуть, чи меншою стала в нашему столітті сума страждань порівняно з сумою радощів людських. Меншою... ніж, наприклад, у якому-небудь п'ятому, дев'ятому столітті? Ніхто не може цього сказати».

На європейських сценах продовжували ставити п'єси українського драматурга. Його твори «Брехня», «Закон», «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» перекладалися норвезькою, німецькою, чеською мовами. П'єсами В. Винниченка зацікавився Чеський театр, у якому йшли «Між двох сил» та «Чорна Пантера», Лейпцизький театр, де сценічне втілення мала драма «Брехня», а 1949 році сам автор цих славнозвісних творів, сивий, скромний, з'являється з дружиною в залі Українського театру в Парижі. Він не відразу дозволив постановку п'єси «Закон» колективом цього театру. Володимир Винниченко спочатку не давав своєї згоди, оскільки вважав (і не безпідставно), що українська еміграція ставиться до нього переважно вороже або з байдужістю. Тому він побоювався того, що сценічна вистава його п'єси може нашкодити репутації артистів. На той час письменник взагалі вважав, що постановки його п'єс можливі, либо на, лише на Батьківщині, якщо йому пощастиТЬ туди коли-небудь повернутися.

Не збирався В. Винниченко й бути присутнім на прем'єрі, оскільки після численних спроб з'ясувати деякі «непорозуміння» з політичними емігрантами він зробив висновок: «не варто губити часу й енергії ні своєї, ні тої еміграції на всякі спроби в цьому напрямі. І сама уява стикається з тими моїми «прихильниками» викликає в мене велику й непереборну нехіть. Нікому ніякої користі від цієї вистави не було б. Те саме я можу сказати й про мої літературні виступи перед укр(аїнською) еміграцією... ніяких видань в укр(аїнській) мові я не збираюсь робити, і ті пла-ни, які намічались, я залишаю. Розуміється, нікому від того ніякої шкоди не буде, а мені буде спокій».

Але так сталося, що В. Винниченко все ж дав дозвіл на постановку драми й навіть сам відвідав прем'єру! Що примусило його змінити рішення — досі невідомо, але про це авторові не довелося жалкувати. Із захопленням він писав одному з артистів, з яким потоваришивав: «Я все чекав, що Ви пришлете мені повідомлення про відгуки в пресі про виставу «Закону». Та й не діждався. Мабуть, ніяких відгуків і не було?

Але це не заважає мені пам'ятати і згадувати ту виставу з великим чуттям естетичної втіхи та навіть зворушення. Як я Вам і казав, я не пригадую нікого з тих артистів, яких я бачив у виставленні моїх п'єс, які могли б краще передати «Закон», ніж Ви це зробили. ...А надто той запал і щирість, з якою Ваша трупа поставилась до п'єси, навряд чи могли б бути в якогось старого, звичного до вистав, так би

мовити сuto професійного театру. І я можу побажати Вам лишатись надовго з цим запалом і щирістю. Ваше розуміння театрального мистецтва, Ваше знання певних законів його будуть весь час помагати тій «естетичній стихійній правді», яка керує Вами, і Ви будете давати Вашим глядачам постійну велику втіху!»

Роки війни послабили здоров'я В. Винниченка. Сумні думки все більше не давали йому спокою. Одного разу він навіть занотував у щоденнику: «Вночі, лежачи без сну в темноті, виразно хтось (підсвідомість?) висунув питання: а що ж ти кінець кінцем мав і маєш від нації, від твої нації, якій ти служив усе життя? Ось кінчилося 70 років тому життю, а що ти маєш? Ти — насамперед, самотній. Є окремі гуртки чи одиниці, які немовби ставляться прихильно до тебе (та й то виклади їм свої сутні висновки з твого життя, твої так звані переконання, твій конкордизм, який ти в таких труднощах виносиш, і ти побачиш, як ці прихильники поставляться до тебе...), а матеріально ти ще самотніший: ти на кінці твого життя сушиш собі голову, чим ти будеш жити? Тепер ти вже думаєш, що треба продавати «Закуток», щоб мати що їсти... Вже тепер розпитуємось, чи приймають французи у свої притулки для старих чужинців? А нація що ж? А ті її «вірні сини», яких в еміграції до двох мільйонів, як же вони дивляться на те, що їхній «найбільший письменник», «літературний геній України», «гордість українського народу», як деякі звуть його, що він клопочеться про те, щоб його

прийняли в притулок для старих і калік? А їм що од того? Хай собі йде, куди хоче...»

6 березня 1951 року Володимира Кириловича Винниченка не стало. Поховали його на цвинтарі Мужена поблизу французького міста Канни. Розалія Яківна дуже страждала після його смерті. Кожного дня вона брала дві гілки оливи й пішки йшла на цвинтар. Як згадувала її подруга, чоловік був на її вустах завжди... Розалія Яківна померла через вісім років після смерті чоловіка, поховали її поруч із Володимиром Кириловичем.

Величезний архів В. Винниченка невдовзі було перевезено з Мужена до США, де він і зберігається досі в Колумбійському університеті. Зусиллями еміграційного професора Григорія Костюка здійснено кілька важливих посмертних видань його художньої спадщини: два томи унікальних «Щоденників», роман «Слово за тобою, Сталіне!», повість «На той бік». Але значна частина творів ще й досі невідома читачам.

Будинок В. Винниченків перейшов згодом до родини Винників, яка оселилася тут ще за життя вдови письменника. 1992 року родина Винників зробила неоцінений подарунок нашій країні, передавши Україні особисті речі письменника. Два портрети Розалії, бібліотека, письмові столи, крісло, друкарська машинка «Мерседес», настільна лампа, дорожній блокнот, годинник, шухлядка для олівців і паперів — усе це предмети з робочого кабінету митця. І ще — гаманець із грудкою землі, взятої В. Винниченком

вдома, в Україні. За кордоном, на березі Середземного моря, ця крихта рідної землі завжди була з ним. Усе це було перевезено на його малу батьківщину до Кіровоградського обласного краєзнавчого музею.

Так хто ж такий Володимир Винниченко?

Письменник, автор понад ста оповідань, п'ес, сценаріїв, статей і памфлетів, трактатів та філософських праць?

Художник, чиї картини сповнені смутком, спокоєм, але водночас просякнуті життєстверджуючим настроєм?

Політик, революціонер, бунтар, особистість якого досі викликає палкі суперечки, як це нерідко буває з талановитими політиками?

Чи філософ, що розмірковував над проблемами людства, якому ніяк не вдається досягти гармонії з собою, навчитися бути «чесним із собою»?

Можливо, кожен з нас обере для себе одну відповідь, але, окрім усього переліченого, Володимир Кирилович Винниченко був великим та талановитим сином України, яку любив, за яку боровся і за якою сумував до останнього дня свого життя.

**ТАГЛІНА
Юлія Сергіївна**

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО

Головний редактор *О. В. Красовицький*.
Відповідальна за випуск *А. М. Гопаченко*
Художній редактор *Б. П. Бублик*
Комп'ютерна верстка: *О. В. Підлісна*
Коректор *Г. С. Таран*

Підписано до друку 15.01.10. Формат 70×108 1/32.
Умов. друк. арк. 5,60. Облік.-вид. арк. 4,78.
Тираж 5015 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61057, Харків, вул. Римарська, 21А
Електронна адреса:
www.folio.com.ua
E-mail: market@folio.com.ua
Інтернет-магазин
www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61057, Харків, вул. Римарська, 21А
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

A 773 936

ВОЛОДИМИР
Винниченко

1880 — 1951

Володимир Винниченко — неординарний політик, блискучий оратор, автор трьох перших Універсалів Центральної Ради, голова уряду УНР, потім голова Директорії і при цьому видатний письменник і драматург, який вніс неоцінений вклад у розвиток української літератури ХХ ст. І хоча у 1920 р. Винниченко був змушений покинути Україну й опинився в еміграції, він і за кордоном продовжував творити: на сценах багатьох країн Європи ще багато років ставили його п'єси.

ISBN 978-966-03-5059-5

9 789660 350595